

Birkasvenskan — fanns den?¹

1.1 På en konferens som behandlade kulturella gränser, bl.a. dialektgränser, pläderade jag för ett par år sedan för att språkhistoriker mera än som nu sker borde sträva efter att tolka sina resultat. Dessa hör hemma i ett historiskt sammanhang som humaniora från olika discipliner borde försöka hjälpas åt att rekonstruera. Så sker naturligtvis i viss utsträckning. Ortnamnsforskningen är exempel på en vetenskap där kunskapstillväxten nästan automatiskt leder in i historiska resonemang av olika typer. Andra delar av språkhistorien kan ha en längre väg att gå för att man skall komma fram till någorlunda hållbara tolkningar — och naturligtvis är ingenting vunnet med mer eller mindre på måfå utkastade förklaringsförsök. Men det finns en klar risk för att en forskningstradition, som håller en ganska strikt gräns ut mot den svårfångade historien, glömmer att utnyttja de möjligheter till en historisk genomlysning som faktiskt finns. Den följande framställningen kommer att behandla vikingarnas språk, förvisso ett avlägset ämne. Det har trots allt givit upphov till en språklig tolkning av historiskt slag som forskarsamhället aldrig riktigt har velat pröva och därmed ge möjlighet att bilda grund för ytterligare kunskapssökande. Syftet med min framställning är att granska och föra vidare denna tolkning.

1.2 Min utgångspunkt har varit en mer än ett halvsekel gammal uppsats av Bengt Hesselman (1936) där han har lanserat termen *Birkasvenska* som beteckning för det språk som talades i vikingatidens Sverige med koncentration till den gamla handelsstaden Birka. Termen låter antyda att det skulle röra sig om en speciell språkart, en sorts tidigt stadsspråk. Med en sådan tolkning kan den tyckas något anspråksfull. Det material som Hesselman bygger på är nämligen inte särskilt stort. I fokus för undersökningen står ett enda men högfrekvent ord, *här*, som omkring Östersjön har fått en speciell dialek-

¹Lennart Moberg och Mats Thelander har läst artikeln i manuskript och gjort värdefulla påpekanden.

tal utveckling. Hesselman kan ge denna en mycket intressant dialektgeografisk utredning som på ett utomordentligt sätt belyser huvudtemat för den bok där uppsatsen ingår: Ordgeografi och språkhistoria. Hesselmans poäng är att han kan sätta samman en ljudövergång i östliga svenska och sydliga danska dialekter med motsvarande ljudförändring i västgermanska språk på kontinenten. Hesselman förlägger den språkliga mötesplatsen till Hedeby, det sydjylländska handelscentrum som man vet har spelat en så betydande roll för vikingatidens Norden fram till mitten av 1000-talet, då det förstördes. Denna hypotes hade såtillvida en god saklig grund som forskning av olika slag där hade tyckt sig finna klara spår av ett under vikingatiden existerande svenskt välde. Hesselman bygger alltså ut andras forskningsresultat med nytt material och gör det på ett ganska konkret sätt. Han menar att den novation som han presenterar kan ha hämtats från "den blandade nordiska språkart" som har talats i detta handelscentrum (s. 160).

Relativt litet av senare forskning har byggt på dessa idéer. I Wesséns *Svensk språkhistoria I* (1968) har den bara avsatt ett par noter (s. 26, 31). Denna återhållsamhet beror nog delvis på att basen för Hesselmans resonemang är ganska smal men det finns nog också andra förklaringar till att hans tolkning inte föll i så god jord att den kom att bli verkligt fruktbärande. Ett skäl är säkert att den ljudförändring han behandlar snarast tycks ha varit en återvändsgränd i språkutvecklingen. Av begripliga skäl tilldrar sig språkförändringar som varit betydelsefulla för vårt riksspråk större intresse än de som bara är dialektala. Hesselmans resonemang förutsätter också en fjärrspridning, som inte har uppfattats som riktigt naturlig av dem som i fråga om spridningsföreteelser var mindre intresserade av det språngvisa och mera såg analogier med oljefläckens växt på ett papper. Kanske menade man också att ett mäktigt sveavälde borde kunna stå för sina egna språkutvecklingar och inte hämta dem utifrån. På senare tid har man dessutom från danskt håll ifrågasatt de forskningsresultat som tyder på en svensk överhöghet över Hedebytrakten, se Lund 1982. Hesselmans hypotes kan dock inte stå och falla med antagandet av ett en gång existerande svenskt Hedebyvälde, ett begrepp som väl f.ö. kan ges flera tolkningar. Hedebyns betydelse för Östersjöhandeln är under alla förhållanden väldokumenterad och på den punkten har grunden för Hesselmans hypotes bara förstärkts av de senaste decenniernas arkeologiska forskning. Se Sawyer (1988 s. 63 f.) där man finner en modern översikt över forskningsläget.

1.3 Den dittills förbisedda ljudövergång som Hesselman behandlar i sin undersökning är en diftongering av långt *e* — det germanska *e*² — till *ia/iä* och liknande. Den huvudsakliga utredningen ägnas alltså åt diftongerade former av ordet *här* men i viss utsträckning dras också andra ord in, framför allt presensformen *är*, där Hesselman antar att en tidig förlängning av begynnelsevokalen i *er* har föregått diftongeringen. Även om det inte rör sig om någon fullständig redogörelse för dialektförhållandena vid ord som innehåller gammalt *e*², har man ingen anledning att ifrågasätta resultatet av kartläggningen. Hesselman lyckas rekonstruera ett ganska stort spridningsområde för diftongeringen. Utbredningsbilden i sentida dialekter är visserligen inte alls sammanhängande men genom att dra in stormaktstidens bröllopsdikter, fornsvenska handskrifter och till sist runinskrifter, kan Hesselman göra det helt klart att diftongeringen har tillhört hela Östersjöområdet från den nordliga Bottenviken ner i Blekinge och i Svealand går in i landet upp till övre Dalarna. I Danmark är den relativt utbredd i Sydslesvig. Birkasvenskan har alltså enligt Hesselman talats "i ett sammanhängande område omkring Östersjön från Överkalix i norr till Slesvig (Hedeby) i söder". Formuleringen har blivit väl svepande eftersom den svenska bosättningen i norra Sverige liksom på andra sidan Östersjön brukar antas vara väsentligt yngre än Hedebyhandeln. Det förhållandet försvagar knappast Hesselmans position eftersom den gör det troligt att Birkasvenskan har varit en viktig språkart också i århundradena efter Birkas och Hedebyns undergång.

Det fanns också mycket goda skäl för Hesselman att ställa samma den svenska diftongeringen i detta fall med den som skett på kontinenten, där det germanska *e*² över ett mycket stort område kom att få samma utveckling som den som ligger bakom svenska dialektformer som *jär*. Forntida skrivningar med *ia*, *ie* antyder i båda fallen diftongeringens gång, jfr nedan. Påverkande språk kan ha varit fornsaxiska, fornfrisiska och fornfrankiska och Hesselman tänker sig att det sistnämnda språket har varit speciellt betydelsefullt.

Det förefaller som om Hesselman själv egentligen ser sin undersökning som bara en början. Avslutningsvis framhåller han att Hedeby kan ha varit transitland för även andra språkförändringar än denna diftongering där det ju finns ovanligt mycket som talar för ett sammanhang med kontinenten. Som exempel nämner han brytningen i ord som *siunga*, där frisiskan har samma utveckling. Sådana tankar blir ganska självklara om man reflekterar över Hesselmans tankegångar. Om det skall ligga någon realitet bakom termen *Birkasvenska*

i den mening som Hesselman har givit den, så är det vad man väntar sig att detta språk skall visa påverkan från kontinenten i mer än ett avseende.

Helt förbigången av forskningen har Hesselmans undersökning inte blivit. Som nämnts har vissa danska forskare tagit avstånd från hela tanken på en svensk överhöghet över Hedeby och i förlängningen av det resonemanget uppfattas också Hesselmans hypotes som otillräckligt underbyggd, se Lunds artikel. Om man strikt håller sig till det språkliga resonemang som Hesselman för, så kan man ändå konstatera att hans hypotes har fått visst stöd i andra undersökningar och då i någon mån har utvecklats. Utan att medvetet följa Hesselman i spåren har en och annan forskare gjort sådana upptäckter att dessa på något sätt kunde relateras till hans undersökning. Möjligheten av ett samband mellan nordisk och kontinental språkutveckling har alltså aktualiserats även i andra fall än vid dem som Hesselman dragit fram.

I det följande skall jag i första hand referera och vidareutveckla de undersökningar som anknyter till Hesselmans och ger den en bredare bas. Så långt rör det sig om en sammanställning av befintliga forskningsresultat. Eftersom en sådan genomgång onekligen både stöder tanken på en Birkasvenska och ger den något förändrade konturer, har jag utsträckt undersökningen till andra fall. Jag har då utgått från de språkförändringar som bör vara någorlunda samtidiga med den som Hesselman har undersökt. De bör alltså vara belagda redan i vikingatidens runinskrifter. Man finner ibland termen *Birkasvenska* använd på ett lösare sätt utan anknytning till Hedeby. Palm (1988) nämner ett par dialektskiljande drag som exempel på Birkasvenska men låter tydligen detta begrepp enbart beteckna språk i det svenska Östersjöområdet. Vid **reisti** i förhållande till det äldre **reispi** kunde det möjligen röra sig om en från kontinenten kommande novation, jfr Siebs (1901 s. 1283). Vid **pina** i förhållande till **pansi** tycks det vara omöjligt att dra den slutsatsen, se Nielsen (1981 s. 166). Östersjöområdet kan naturligtvis ha haft helt egna novationer, som inte kan förbindas med Hedeby men det är åtminstone delvis ett problem för sig som inte tas upp i denna framställning.

De drag som jag har funnit anledning att närmare studera är följande:

1. Långt \bar{e} > *ja* (= Hesselmans undersökning)
2. Monoftongering *au* > \bar{o}
3. Utvecklingen **singwa* > *sjunga*

4. Utvecklingen *skyrta* > *skjorta*
5. Bortfall av *h*
6. Utvecklingen *bn* > *mn*
7. Utvecklingen av inskottskonsonanterna *b*, *d*, *p*.

Det rör sig inte alltid om lätthanterliga förändringar av vilka det går lätt att dra klara slutsatser. Tvärtom är materialet ibland oklart och skulle kräva större fristående undersökningar. Slutsatserna får i sådana fall bli osäkrare och mindre nyanserade. I regel är materialet tillräckligt för att man skall kunna bedöma Hesselmanns hypotes.

2.1 Den bild av utvecklingen $\bar{e} > ja/jä$ som Hesselmann har givit är säkert väsentligen riktig men den kan kompletteras med mera material. Den diftongering som han undersökte uppträder inte bara i östliga delar av Sverige utan också i Västsverige och Norge. Att det finns gamla exempel på övergången långt $\bar{e} > ia$ även i västra Sverige och i Norge har påpekats av Seip (1947 s. 200), Lagman (1990 s. 62 f.) och senast av Lena Peterson (1992 s. 95 f.) i en uppsats om ristningen på Hogastenen på Orust från tidig vikingatid. Samtliga är i sitt förhållande till Hesselmann mycket försiktiga i sina slutsatser. Det rör sig också i fråga om det västliga materialet om enbart fornspråkliga belägg och inte om någon bred dialektal utbredning som i östra Norden. Seip tänker sig närmast att det är fråga om en diftongering som inte enbart har drabbat \bar{e} . Lena Peterson framhåller att Hogastenen är alltför tidig för att riktigt passa in i Hesselmanns kronologi och föreslår att den fonetiska kontexten vid *hēr* — det ord som varit aktuellt för henne — kan ha varit speciellt gynnsam för en diftongering. Försiktigheten kan vara motiverad med tanke på det knappa materialet som inte inbjuder till längre gående slutsatser men om man jämför den nya utbredningsbild som har kommit fram i fråga om $\bar{e} > ja/jä$ med utbredningen för andra möjliga "Birkaspråks"-drag, så finner man samma mönster, se nedan. Det finns därför ingen anledning att ställa sig skeptisk till eller söka särförklaringar för de västliga beläggen. Möjligt — kanske troligt — är att den fonetiska kontexten, som Lena Peterson påpekar, kan ha varit av viss betydelse för hur diftongeringen framträder men detta behöver ju inte uppfattas som en grundläggande skillnad mellan östliga och västliga belägg.

Hesselmanns utbredningsbild kräver inte bara en geografisk komplettering. Den kan också beskrivas mera nyanserat kronologiskt. Det är det äldsta materialet som visar mest av diftongeringen. Diftonge-

rade former måste alltså tidigt ha varit på reträtt och deras utbredning även österut bör ha varit begränsad. Den framställning som handböckerna ger i fråga om utvecklingen av långt \bar{e} säger ju något helt annat än Hesselman, nämligen att detta har givit \bar{a} i området söder om Mälaren (Wessén 1968 § 8). Svenskan har alltså vid långt \bar{e} haft två olika ljudförändringar där den till \bar{a} — som segrat i rikspråket — troligtvis är den yngre. Att de fåtaliga västliga beläggen inte levt vidare, blir mot den bakgrunden helt naturligt. Som kommer att framgå av det följande, rör det sig vid "Birkaspråk" rätt ofta om en tendens som inte har fått starkare fotfäste i språket och ganska snart har gått tillbaka.

2.2 Det är ett vanligt antagande att ett samband har funnits mellan den monoftongering av de gamla diftongerna som redan runinskrifter styrker från Östnorden och den som också i de äldsta urkunderna på 800-talet kan konstateras i fornsaxiskan, se Moberg (1954 s. 91). Det bör dock observeras att denna visar monoftongeringen i en något avvikande form. Gammalt *au* uppgår i de östnordiska språken normalt i långt \bar{o} men i fornsaxiska handskrifter framträder det vanligen som *o*, ibland som *ao* eller *a*. Monoftongen ligger alltså nära men hålls skild från äldre \bar{o} (Gallée 1910 s. 75). Frisiskan har också en monoftongering som tycks visa ett *a*-ljud som senare rör sig mot \bar{o} (Siebs 1901 s. 1231 f.).

En monoftongering av likartat slag är inte främmande för Norden. Det är välkänt att man har räknat med den i speciella kontexter, t.ex. i svagton. Den dyker dock upp även i andra sammanhang. Den grundläggande undersökningen har gjorts av Moberg (1954). En viss diskussion i frågan finner man hos Strid (1989). Det framgår av Mobergs ganska fylliga materialsamling (s. 115 f.) att det finns rätt gott om exempel på en monoftongering av *au* till annan vokal än \bar{o} . Ett välkänt fall är namnet *Ornäs*, där förleden är det i ortnamn vanliga *aurr* 'grus'. I Sverige kan man finna belägg på en övergång *au* > \bar{o} i ett område från östra Svealand och vidare upp i Norrland, där den är särskilt vanlig i Hälsingland (Moberg s. 117 f.). Helt regelbunden är en sådan ljudförändring i övre Dalarna, där den också är styrkt redan från 1200-talet. Där har den dock inte lett till sammanfall med det ursprungliga långa *o* (Moberg s. 121) och Moberg menar att monoftongen från början inte har haft samma ljudvärde som någon existerande lång vokal. Detta förhållande är alltså helt i överensstämmelse med fornsaxiskan. I norrländska dialekter förekommer också — delvis

ganska konsekvent — en annan utveckling, nämligen sammanfall med gammalt kort *u*, *o* (Moberg s. 116 f.).

Även i östra Norge finns en monoftongering av *au* till *å* eller likn. men den förefaller där att i rätt hög grad vara knuten till vissa fonetiska kontexter, se Moberg (s. 93). Även fornnorskan har monoftongeringar och äldre *au* kan då motsvaras av skrivningar med *u*, *o* — ibland *a*, som då anses beteckna *å*-ljud — se Moberg (s. 91) och fr. a. Seip (1955 s. 73, 141, 259 ff.). Seip hämtar i regel sina exempel från ord där *au* stått i svagton eller framför konsonantgrupp men det förekommer också andra fall. Det är inte särskilt troligt att former som *losu(m)* (= *lausu(m)*), *blotum* (= *blautum*) kan förklaras som analogiska anpassningar till neutrumformer med förkortad vokal (Seip s. 145) och det är tveksamt om den första vokalen i ett *usynilega* (< *aud*) beror på ställning framför konsonantgrupp. Strid (s. 11) ger goda skäl för att en medeltida personnamnsförled *Odh-* i sydöstra Norge utgår från ett *Audh-*; namnformen är densamma som också förekommer i Svealand. Om en monoftongering av detta slag kan påvisas i Danmark är däremot ovisst. Ett personnamn *Odhen* finns visserligen även här men Strid (1989 s. 21) tänker sig att namnet har lånats från Sverige eller Norge. Lennart Moberg har påpekat för mig att önamnet *Sorö* eventuellt också kunde komma i fråga som exempel och i så fall visa samma ljudutveckling som den i *Sorunda*, se vidare nedan.

Kring detta något spröda nordiska material för Strid (1989 s. 5 f.) en mycket försiktig diskussion där han avslutningsvis för de svealändska formernas del antyder möjligheten av ett samband mellan dem och Hesselmans Birkasvenska (s. 20). Han drar också in i diskussionen en del nytt material förutom det redan nämnda *Odh-*. Så försöker han visa upp att det i Svealand har funnits runformer som tyder på att *au* har monoftongerats till en bakre rundad vokal. Han påpekar också (s. 9) att ortnamn som *Sorunda* i Sörmland och *Rone* på Gotland kan innehålla motsvarigheter till fvn. *saurr* och *hraun* men tänker sig försiktigtvis då att ljudutvecklingen bara har skett framför ett *u* i den följande stavelsen. Han antyder (s. 9 f.) den möjligheten även i fråga om ett svärförklarat namn *Håga*, som man har tänkt sig skulle vara bildat till ett svagstadium till *haugr*, en — som Strid framhåller — ordbildningsmässigt mindre tillfredsställande förklaring. Utgångsformen för monoftongeringen skulle enligt Strid i detta fall vara dativformen på *-um*.

Den mera restriktiva monoftongering framför *u* som Strid här räknar med, har ju annars inte påvisats i materialet och den kan nog

undvaras också i fråga om dessa namn. Det gamla namnet *Sorunda* är knappast mera problematiskt än *Ornäs*, låt vara att övergången *au* > *ō* är svagt belagd i sörmländskan. Ljudutvecklingen i *Rone* stämmer visserligen inte alls med förhållandena i gutniskan, där ju diftongerna annars bevaras, men problemet blir mindre om man vet att "birkasvenska" drag — som kommer att framgå — ofta bara kan påvisas som enstaka relikter. Strid nämner också — apropå *Håga* — ett västsvenskt *Hoga* som har gamla skrivningar med *au*. Det finns en hel del västsvenska *Hog-*, *Hoga*, *Hogar* som OGB — se även SOÄ (1:2 s. 21) — knappast har förklarat på ett tillfredsställande sätt. I den diskussion som förs under *Hogeröd* (OGB 18 s. 18 f.) avvisas möjligheten att de kan ha utgått från en form med diftongen *au*. I stället nämns möjligheten att namnen kan innehålla ett annat avljudsstadium — alltså det förslag som Strid har avvisat i fråga om *Håga* — och det hänvisas också till ett förslag av Pipping att det skulle röra sig om en kontaminationsform av *hór* och *haugr*. Strid går inte djupare in i problemen vid dessa svårbedömda namn men anser att det kan röra sig om en dialektal utveckling, där *au* sammanfallit med *u*. Troligen menar han att utvecklingen tillhör nyare tid. Såvitt jag kan se är det väl så troligt att det rör sig om en redan vikingatida monoftongering, i all synnerhet om man räknar med en sådan utveckling vid *Håga*. De medeltida *au*-skrivningar som namnen visar är inget motbevis; de kan då bero på att det lokala uttalet inte har slagit igenom i skrift vid detta ganska lättetyologiserade namn. På motsvarande sätt kan i sen tid skrivningar med *ō* uppträda. Om monoftongeringen har lämnat spår i Norge, är det rimligt att man finner exempel också i Väst-sverige.

Monoftongeringen av *au* till (i huvudsak) långt *o* kan inte ha haft full genomslagskraft. Om *Rone* hänger samman med *hraun* så har det inte följt huvudströmmen i gotländskt språk, där ju diftongerna normalt bevaras. Även i övrigt uppträder ju i regel en monoftongering av denna typ som enstaka nedslag i materialet. Strid framhåller (s. 20) att i Svealands centralbygder den gamla utvecklingen i längden inte har kunnat hävda sig utan ersatts av den nyare, där *au* givit *ö*. Detta tycks ha skett mycket tidigt. De runformer som Strid åberopar, uppfattar han som reträttformer i periferin av sveaväldet. Vi tycks alltså under en period ha haft en monoftongering som ändå inte kan ha berört mer än en del språkbrukare — andra måste ju ha varit bärare av de diftonger som senare monoftongrades i en ny form. Som bekant visar uppländska runstenar ett egendomligt kronologiskt

mönster vad monoftongeringen beträffar. Den finns på tidiga ristningar, tycks sedan åter försvinna för att så dyka upp på nytt som led i en från söder kommande våg. Förhållandet brukar tolkas så att de tidiga beläggen beror på en bara skriftmässig anslutning till danska ristningar (Wessén 1968 s. 32). Det kan vara så men man bör inte utsluta möjligheten att det vid dessa tidiga monoftongeringsbelägg rör sig om den första fasen i monoftongeringen, den som aldrig helt slog igenom.

Som klart framgår av Mobergs framställning är monoftongeringen i Sverige och Norge ett ganska svårutrett kapitel. Den kan i dialekterna ha haft ett långsamt förlopp och där delvis vara sen. Min framställning går inte alls till botten med problemen. Av intresse för "Birkasvenskan" är bara den tidiga fas som har intresserat Strid och onekligen är ganska svåråtkomlig. Den visar trots allt en bild som är relativt lik den som Hesselman har givit för sitt material, även om detta är långt rikare. Också denna monoftongering har — i hög grad — karaktären av ett vikande språkdrag som har avlösts av en helt annan språkförändring. Utbredningens centrum tycks ha legat i östra Sverige, framför allt Svealand, men även Västsverige och Norge har berörts. De sammantagna indicierna för att det rör sig om en tidigt från fornsaxiskan inlånad ljudförändring blir alltså ganska starka.

2.3 Den ljudförändring som Hesselman själv nämnde (1936 s. 160) som eventuell parallell till diftongeringen av långt \bar{e} var — som framgått — brytningen i ord som *siunga*, vilken också tillhör frisiskan. Det rör sig ju här om en utveckling som spelat en inte obetydlig roll i riksspråket men den är trots det ganska illa undersökt. Kocks framställning (1911–16 s. 312 f., 1920 s. 247 f.) av denna "östnordiska *w*-brytning" är föråldrad men fortfarande värdefull genom att den tar upp ett rätt stort material. Handböckerna ger annars rätt ytliga och kortfattade beskrivningar. Regeln så som den har formulerats av Wessén (1968 s. 26) är att *y* — uppkommet genom *w*-omljud på *i* — övergick till *iu* framför *ggw*, *ngw* och *nkw* på östnordiskt område. John Svensson (1944 s. 157 f.) ser i ljudförändringen inte alls någon "brytning" utan en "diftongering med palatalt förslag". Också om dateringen tycks uppfattningarna gå isär. Kock (1911–16 s. 312) anser att "östnordisk *w*-brytning" är en relativt sen företeelse men Wessén förlägger den till urnordisk tid och tycks alltså se den som en del av den vanliga brytningen. En dansk runsten gör det klart att den i varje fall fanns under vikingatid, se nedan, och alltså är kvalificerad att ingå

i undersökningen. Det rör sig som framgått om en svårbedömd ljudförändring där forskningen inte har grävt särskilt djupt och lämnat en hel del lösa trådändar. Åtskillig diskussion i frågan kan jag här inte gå in på utan jämför endast det nordiska materialet med det frisiska så långt som det är möjligt utan stora arbetsinsatser.

Motsvarigheten i frisiskan till "den östnordiska *w*-brytningen" är även den något svårångad. Utvecklingsgången är oviss och det konstateras ofta helt enkelt att *i* i vissa fall utvecklas till *iu*. Siebs (1901 s. 1197) utgår dock från att det är en labialiserad vokal som ligger till grund för diftongen och han använder faktiskt termen *w*-omljud i sammanhanget. Frisiskan har även en motsvarighet till de nordiska språkens *thiukker*, *thiokker* (se Siebs) som också kan ha fått sin form via ett *w*-omljud *i* som först givit *y*. Man kan också observera den frisiska formen *niugun* 'nio' där ett äldre *i* framför ett *u* i den följande stavelsen och omedelbart följt av *g* har utvecklats till en "bruten" vokal. En motsvarande utveckling finns troligen i Norden, se nedan.

De äldsta beläggen på "östnordisk *w*-brytning" finns i Danmark på runinskrifter från 900-talet i Vedelspang (*siktriuk* 'Sigtrygg') och (kanske) Sædeby, som båda kan knytas till Hedeby, den förra genom att den finns på platsen, den senare genom att den ligger vid farleden dit, på Lolland, där Hedebyfarare slagit sig ned. Se Moltke (1976 s. 155 f., 251 f.). Arkeologiska utgrävningar styrker att Sædinge haft en viktig bebyggelse. se Sawyer (1988 s. 187 f.). (Jag går här som i det följande inte in på någon diskussion av om en inskrift eller en form i den bör betecknas som dansk eller svensk. Även bortsett från att en sådan diskussion blir något anakronistisk så skymmer den möjligheten att Hedeby kan representera en helt egen språkmiljö.) Handskriftspråket har däremot bara *trygg*. Ett par exempel på brytning av samma typ finner man i Skånelagen: *biug*, *liung*. Forndanskan har ytterligare några fall men efterhand får alla ord av den typen *y* i riksspråket, delvis med undantag för de poetiska formerna *sjunge*, *sjunke*. Spåren av "brytningen" är alltså jämförelsevis svaga. Se Brøndum-Nielsen (1950 s. 356).

I Norge är denna ljudutveckling så gott som obelagd. Seip (1955 s. 265) ger exemplet *biugmiol*. Han föreslår visserligen att *y* här har givit *iu* framför *ggm* men troligen rör det sig om en utveckling vid det enkla ordet *biug* som helt motsvarar den östnordiska. Det kunde också vara fråga om ett inlån. Framför *g* finner dock Seip en brytningsvokal, närmast utvecklad ur *y*, i *Siughurdr* (jfr *Sjurd*) och *Siu-guatr*. Vi skulle alltså här kunna finna en motsvarighet till det frisiska

niugun. Om denna utveckling är riktigt bedömd, förefaller den att ha så mycket gemensamt med den vid *biug-* att man helst vill tro att det rör sig om en och samma ljudförändring. Ett sammanhang med friskan är tydligen möjligt också vid fvn. *bjokkr*, *bjukkr* — sidoformer till *bykker*, som tycks vara vikingatida, jfr Seip (1955 s. 47). *Tjukk* torde vara väl företrätt i norska dialekter; Aasens och Ross ordböcker har formen som uppslagsord men ger ingen klar bild av utbredningen.

Sverige har i stor utsträckning "östnordisk *w*-brytning" väl bevarad. Kock ger en ganska fyllig exempelsamling (1920 s. 246 f.). Även *tjock* kunde som nämnts höra hemma i detta sammanhang. Trots att denna "brytning" avsatt starka spår i riksspråket, finns dock många undantag från den givna regeln. Skilda utvecklingar inte bara mellan olika ord utan också inom ett och samma ord är vanliga. Fornsvenskan har både *stiunger* och *stynger*. Likaså har *biug* en biform *byg*, *stygger* en sidoform *stiugger*. Jfr kartan över *andstygg* hos Lindqvist (1947, karta 2). Det nutida *skygg* har en äldre biform *skiugg*. Övre Dalarna och Gotland tycks inte alls ha deltagit i denna ljudutveckling utan visar former med *i*. som kunde uppfattas som icke *w*-omljudda, jfr Kock (1920 s. 250). De skulle därmed stödja Wesséns mening att "brytningen" kräver ett labialomljud för att utvecklas. Jfr nedan.

Att företeelsen har varit vanligare i Sverige i äldre tid styrks både av fornspråk och dialekter. Dialektiskt förekommer som i Norge "brutna" former av personnamnsförleden *Sigh-*. I regel torde brytningsformer vara bättre bevarade i östliga dialekter än i landet i övrigt. Fallen har kanske inte alltid uppmärksamrats. Ett sannolikt med verbet **dingwa-* 'slå' — som avsatt presensformen *diunger* i Västgötalagen — sammanhängande (*lin*)*djung* 'agnar efter tröskad linknopp' har av Moberg (1980 s. 189 f.) påvisats i sörmländska och estlandssvenska dialekter, dessutom hos Spegel. Jylländska dialekter styrker här ett gammalt sammanhang med danskan. Även Skånelagen ger belägg på *diunga*, se Brøndum-Nielsen (1950 § 182). — Som framgår av Moberg (1944 s. 112 f.) finns ett *djonk(en)*, motsvarande fvn. *døkker*, belagt i östsvenska dialekter och i Närke och Östergötland. Det är också belagt i Stockholms stads tänkeböcker och Moberg framhåller att det förr kan ha haft en också uppsvensk utbredning. Moberg påpekar också att formen har en motsvarighet i friskan. — I OSD:s samlingar har jag kontrollerat utbredningen av det från fornsvenskan kända *stjung*, sidoform till *styng*. Förutom 'stygn' kan betydelsen vara 'broms', 'håll'. Utbredningen är inte helt densamma vid alla betydelseerna men om man bortser från den komplikationen,

finner man *stjung* belagt från Södermanland, Närke, Västmanland, Östergötland, Öland och Tjust i Småland. Det är också känt från östsvenska dialekter, se Vendell (1904) och Wessman (1925–32). I Uppland och längre norrut tycks det däremot saknas. Där och på många håll i Sverige kan man i stället möta en form *sting* som kan bero på anslutning till verbet *stinga* men också kan ses som en icke *w*-omljudad form, jfr förhållandena på Gotland och i övre Dalarna.

De icke *w*-omljudda formerna komplicerar utbredningsbilden vid denna ljudförändring liksom det faktum att vissa ord är utpräglat riksspråkliga och alltså kan ha haft en sen spridning. De få nedslag som jag har gjort bland de klart dialektala orden ger i varje fall ett visst stöd åt Hesselmans mening att det rör sig om ett "Birkasvenskt" drag med utbredning runt Östersjön. Västgötagens *diunger* liksom de till Västergötland med angränsande landskap knutna "brutna" formerna av *andstygg* gör det troligt att samma ljudutveckling åtminstone i någon utsträckning har funnits också västerut.

Man kan knappast undgå att i detta sammanhang också ta upp en motsvarande förändring av *y* i andra fonetiska kontexter. I svenskan antas den i huvudsak uppträda efter *g*, *k* framför vissa *r*-förbindelser (Wessén 1968 s. 54). Exempelen i modern tid är nog bara de av Wessén nämnda *skjorta*, *gjord*, *kjortel*. Några runsvenska belägg finns inte i Svenskt runordsregister (Peterson 1989) och utvecklingen är därmed egentligen inte kvalificerad att ingå i en utredning om "Birkasvenskan". Wessén förlägger den till äldre fornsvensk tid. Det rör sig dock om ganska få ord som inte har så stora möjligheter att komma med i skriften innan den flyter någorlunda rikligt och där förändringar alltså kan vara svåra att tidfästa. Det är i varje fall långt ifrån självklart att denna ljudförändring skall hållas skild från den föregående mycket likartade. John Svensson (1944 s. 157) uppfattar dem båda som en "diftongering med palatalt förslag" men tar knappast ställning till kronologin. Brøndum-Nielsen (1950 s. 356 f.) behandlar företeelserna, den ena som *w*-brytning och den andra som *r*-brytning, i på varandra följande paragrafer men går inte närmare in på vilken utvecklingen har varit. Han nämner dock att det i båda fallen finns en anknytning till frisiskan. Det är i detta sammanhang framför allt den anknytningen som gör att även "*r*-brytningen" kan behöva skärskådas.

Sambanden med frisiskan är dock i detta fall ganska diffusa. Framför *r*-förbindelser tycks i frisiskan "brytning" förekomma vid ett enda ord, *tsiurke* 'kyrka', men företeelsen finns också framför *l*- och *h*-

förbindelser (Siebs 1901 s. 1198 f.) och kan därför inte ses som tillfällig. Till *h*-förbindelserna kan ju ingen motsvarighet finnas på nordiskt område eftersom *h* där försvunnit och uppgått i något annat ljud. Däremot finns i Norden svaga spår av att en "bruten" form har existerat också framför *l*, se nedan. Frisiskan kan som nämnts också ha en "brytning" framför *g*, *niugun* 'nio', och det kan vara ovisst om den bör nämnas i detta sammanhang eller i samband med en "östnordisk *w*-brytning" av det slag som redan har redovisats. Även om exempel på "brytning" inte är särskilt vanliga i det frisiska materialet, förekommer den alltså i flera fonetiska kontexter, vilket styrker att den har spelat en viss roll i språket. Att "*r*-brytning" är så svagt företrädd i det frisiska materialet, behöver inte vara ett ursprungligt förhållande. Eftersom fornfrisiska handskrifter aldrig är äldre än 1200-talet, är det helt möjligt att den frisiska "brytningen" var mera utbredd ett par, tre hundra år tidigare.

Danskt fornspråk har en hel del exempel på "brytning" av denna typ. Framför *r* + konsonant, framför allt vid *rth*, *rt* och *m*, uppträder "brutna" former från 1200-talet och framåt. Utvecklingen är enligt Brøndum-Nielsen (1968 § 183) tidigast efter *g*, *k* men det finns ganska gott om exempel även efter andra konsonanter: *biwrth*, *biwrthe*, *hiurðhe*, *hiurne* osv. Mest utbredd är företeelsen i jylländska dialekter. Riksdanskan stämmer på det hela taget med östdanskan. Ett par forndanska ord, *skivldoghir* och *iniulfue*, visar "brytning" före *l*-förbindelse.

Denna typ av "brytning" är också i norskan ganska välbelagd. Skrivningar med *iu* för *y* registrerar Seip (1955 s. 264 f.) som ganska vanliga efter palataliserade konsonanter om vokalen står före *r*, *l*. Sådana fall är t.ex. *kiurtill*, *Giurdr*, *skiurtum*, *fehiurdir*, *miulnu*, *biurdu*. Utvecklingar av detta slag tillhör också dialekterna och är enligt Seip framför allt kända från Sör-Östlandet, Telemark, Agder och en liten del av Rogaland. Jfr Hoff (1946 s. 127). Inget av de belägg som Seip ger är dock äldre än 1300-talet.

Likartade former som i Danmark och Norge fanns också i fornsvenskan. Kock (1906 s. 451 f.) är även här en god källa. Han nämner *kiurkiæ*, sidoform till *kyrkia*, *fægiurþil* 'fägördel', *spiurs*, *diurkæ*, *byurðh*, sidoformer till *spys*, *dyrka*, *byrþ*, också — jfr norskan — *hiordinge*, sidoform till *hyrþinge*, och mansnamnet *Giurder*. I dessa fall har "brytningen" skett framför *r* men exempel finns också framför *l*: *skiuldaer*, *myulnu*, *siult*, *hyollist*, alla med sidoformer med *y*. Det väl belagda *Giurdher* uppträder med "brutna" former

sedan 1200-talet men skrivningar med *y* förekommer också, se SMP häfte 7. Som i danskan har tydligen de "brutna" formerna gått tillbaka, bortsett från de i riksspråket etablerade orden *skjorta*, *gjord*, *kjortel*. Också framför *r*-förbindelser där *y* har stått efter *g* och *k* saknas ofta "brytning" i t.ex. *skörd*, *gördel*, *kyrka*. Möjligen är det mer än en tillfällighet att de ord som bevarats i "bruten" form betecknar klädesplagg för människan eller hästen.

De försvunna formerna med "brytning" torde också vara svåra att anträffa i dialekterna. (Några på djupet gående undersökningar har jag dock inte gjort.) Kock nämner (1906 s. 453) ett "i flera nsv. dialekter förekommande *juling* (med s.k. tjockt *l*-ljud) 'herde'" och antar att det är utvecklat ur *hyrbinge*, rimligtvis då via en övergångsform med *iu*. Tyvärr nämner inte Kock sin källa. Hans uppgift är inte helt lätt att verifiera i det stora material som utgör grunden för Ordbok över Sveriges dialekter. Det fornsvenska ordet motsvaras i dialekterna vanligen av formen *höling(e)*, belagd både i väster (Bohuslän, Dalsland, Västergötland, Halland) och öster (Sörmland). Här finner vi uppenbarligen den vanliga utvecklingen av *y* till *ö*. Ett *pojkahjulinge* från Gudhems härad i Västergötland kan dock innehålla den form som Kock nämner. I ett av O. Norén interfolierat exemplar av Hofs *Dialectus Vestrogothica* uppges också *kiulinge*, en form som rimligtvis har något samband med den från Gudhem upptecknade. Säve har från Västergötland uppgivit *kjoulinge* eller *kjölinge*. En form *köling* är förutom från Västergötland också styrkt i Närke och Västerbotten, jfr Rietz (1867) under (*halv*)*kjöling*/*-kjuling*. Man har givetvis goda skäl att sammanföra dessa former med initialt *kj* med övriga här diskuterade. Ett äldre *hj* tycks alltså ha kommit att utvecklas till *kj*, kanske beroende på att ordet i efterled kom att få en först oklar, sedan hyperkorrekt artikulation. En regelbundnare utveckling finner man antagligen i ett under eget uppslagsord registrerat *pojkgöling*/*-gyling* (Östergötland och Tjust) som kunnig ordbokspersonal letat fram åt mig. Ett initialt *j* eller *kj* i dessa former återspeglar rimligtvis "brutna" former som då bör ha funnits i Väster- och Östergötland med Tjust, i Närke, också i Västerbotten. Vokalismen tyder däremot oftast på en hopblandning med *höling(e)*, som också tycks ha existerat över åtminstone delvis samma område.

Detta problematiska material talar i varje fall inte emot John Svenssons uppfattning att det vid både *sjunga* och *skjorta* rör sig om en utveckling av samma slag. Svensson drar dock in också annat dialektalt material som inte kan sammanföras med fornsvenska former

och därför troligtvis är yngre. Vid *skjorta* är det helt klart att vokalen i äldre tid har varit *y*. Det är antagligen rimligast att uppfatta också utvecklingarna till *iu* framför *ggw*, *ngw*, *nkw* som utgångna från en labialiserad vokal, troligen då en som har fått *w*-omljud. De förekommer både i ord med äldre *w*-omljud (*ljung*) och med yngre (*sjunga*) vilket talar för att diftongeringen har samma förutsättningar och har kommit samtidigt i båda typerna. Den kan alltså knappast vara urnordisk som Wessén tycks tänka sig. Och om **lyng*, **syngva* har blivit *ljung*, *sjunga* först under runsvensk tid, kan det knappast vara alltför djärvt att åtminstone räkna med möjligheten att även "r-brytningen" på ett äldre *y* har haft samma ålder. Ett samband med frisiskan skulle under sådana förhållanden ha kunnat finnas. Ljudutvecklingen förefaller att vara så pass speciell att man inte gärna tänker sig att den spontant uppträtt på olika språkområden.

Även om man kan ge skäl för ett sådant antagande finns det också motskäl. Ett problem är de norska förhållandena där utvecklingar som närmast hör hemma under "r-brytning" — en som framgått ganska missvisande term — är ganska väl företrädda medan exempel nästan helt saknas på "brytning" framför *ngw* och *ggw*. För att ekvationen skall gå ihop måste man alltså tänka sig att de båda arterna av "brytning" visserligen i princip har funnits men har avsatt olika spår på olika håll. Slutresultatet skulle alltså ha kommit att regleras av att de fonetiska förhållandena på något sätt varit annorlunda i Norge än i Östnorden. Även för frisiskans del tycks ju gälla att övergångarna till *iu* på ett något nyckfullt sätt regleras av den fonetiska kontexten. Om man slår samman de båda arterna av "brytning", får man ett utbredningsområde som någorlunda väl stämmer med hypotesen att det ytterst kan röra sig om ett Hedebydrag. Det har vid vissa ord erövrat riksspråket men i stort sett har det ägt rum en återgång till äldre förhållanden, så som också har skett i andra fall. Att uttalet med *iu* en gång berörde också lånordet *kyrka* kan likaså tala för ett samband utanför Norden. Åtminstone bevisar det att *iu*-uttal måste ha varit levande ännu under en tid då man kände till kristendomen. Hybridformen *köling* tycks tala för att ett *iu*-uttal en gång har funnits mera utbrett i dialekterna vid sidan av former utan diftong.

2.4 Visst samband med frisiskt område har man också räknat med i fråga om utvecklingen av *wr* (Eklund 1991 s. 180 f.). I stora delar av Skandinavien, i synnerhet västerut men i stor utsträckning också i norr, har *w* här fallit (se Eklunds karta nr 9). Av den omsorgsfulla

analys av ett delvis svårtolkat material som Gerd Eklund har gjort framgår att man för delar av Sverige liksom sydöstra Norge måste förutsätta en metates $wr > rw$ som sedermera ofta restituerats (s. 133, s. 148 f., s. 183). Eventuellt finns den på en sörmländsk runsten från vikingatiden (s. 158). Eklund visar att metatesen har haft stor spridning — i södra Norge, Uppland, Västmanland och Östergötland — och är belagd framför allt under 1200-talet men kan vara mycket äldre (s. 154). Övre Dalarna visar fortfarande ett metatetiskt uttal i Älvdalen och Våmhus (s. 148) och det måste antas ha funnits även i andra Ovansiljansmål, likaså i norra Bohuslän, i Norrbotten och i norra Västerbotten (s. 149). Ofta styrks en äldre metates genom att det har skett falska restitutioner (s. 131 f.). Ett gammalt *Roalstadum*, innehållande namnet *Hróaldr*, kan i nutida språk framträda som *Vrålstad*. I danskan finns inget som tyder på att wr har berörts av någon ljudförändring annat än möjligen vissa efteråt rättade skrivningar utan r , alltså med bara w , i en tidig jylländsk handskrift (s. 180 f.).

Metatesen av wr kan beläggas också i fornöstfrisiskan, som Eklund utförligt exemplifierar (s. 181). Det vanliga i fornfrisiska källor är dock att wr kvarstår på samma sätt som i fornsaxiskan och fornfrankiskan. 1500-talsengelska tycks dock ha haft någon form eller rest av metatetiskt uttal (s. 174) men eftersom ett uttalande med den innebörden är så sent som 1500-talet, drar Gerd Eklund inte in det i diskussionen. Fornengelskan visar onekligen bevarat wr i handskrifterna men det kan väl inte uteslutas att metatesen går tillbaka till fornengelsk tid men då inte har funnits i så stor omfattning eller i sådana kretsar att den har påverkat skriftspråket.

Avslutningsvis diskuterar Eklund (s. 182) möjligheten att metatesen har med handeln och Hedeby att göra och hänvisar då också till Hesselman. Hon binder sig inte vid Hesselmans uppfattning men framhåller att förutsättningarna för ett samband finns, även om man inte utgår från att Hedeby en tid var svenskt. Eftersom metatesen vid tiden för de sena frisiska beläggen är uppenbart vanligare på svenskt än på frisiskt område, vill hon heller inte utesluta möjligheten att den kan ha utgått från Sverige.

Om man jämför denna metates med det tidigare behandlade materialet, får Eklunds hypotes ett starkt stöd. Utbredningsbilden är i grova drag densamma. En likhet är också att det mycket klart rör sig om ett vikande drag. En olikhet är i viss utsträckning att språkdraget måste ha varit vikande också i det eventuellt långivande språket. Vid

den ovan behandlade "brytningen" vid *r*- och *l*-förbindelser gällde dock samma förhållande.

2.5 Tydliga likheter mellan Norden och kontinenten finns i behandlingen av *h*. Ett initialt *h* framför konsonant har i de nordiska språken som bekant vid *l*, *r*, *n* lämnat spår bara i isländskan; för övrigt har *h* i dessa fall gått förlorat. I runristningar förekommer skrivningar utan *h* men i tidiga vikingatida inskrifter finns fortfarande exempel på bevarat *h* (Wessén 1968 s. 38). Bortfallet kan alltså i dessa fall klart dateras till just vikingatiden. Framför *j*, *w* håller sig däremot *h* längre. På kontinenten uppträder *h*-bortfall inte bara framför *l*, *r*, *n*, utan även framför *w* (Gallée 1910 s. 174, Siebs 1901 s. 1304). (Ljudförbindelsen *hj* är ju uteslutande nordisk.) Likheten mellan Norden och kontinenten är alltså inte fullständig. Möjligen kan ett **uaim** för väntat *huaim* på Rökstenen tolkas så att det också framför *w* har funnits en tidig tendens till *h*-bortfall. Det rör sig vid *h*-bortfallet om en sorts försvagning av den gamla tonlösa motsvarigheten till det frikativa *g* och i inljud och slutljud antas bortfallet ha redan urnordiska rötter i de nordiska språken. Det kan alltså vara fråga om en tidigt påbörjad och kanske utdragen process som överallt rullar på enligt ett fonetiskt rimligt mönster. Hiärne uppger i *Orthographia Suecana* (s. 47, 49) att både *hl* och *hr* på hans tid fanns kvar hos gamla ålänningar "på de aflägsne Öijarne" och i fråga om *hr* tillägger han att detta uttal i hans ungdom ännu kunde höras hos gamla roskarlar. Östliga delar av svenskans område har tydligen här länge bevarat det gamla.

Ett i det här sammanhanget intressant faktum är dock att utvecklingen mot ett bortfall av *h* tycks ha varit på väg också i uddljud framför vokal. Både Norden och kontinenten visar i detta fall en viss osäkerhet i behandlingen av *h*. I vikingatida inskrifter är det ganska vanligt med former med *h*-bortfall, som **ans** för 'hans' eller med ett etymologiskt felaktigt *h* som **hut** för *ond* (Wessén 1968 s. 38, där dock ingenting nämns om ett felaktigt insatt *h*). Det finns också i norska runristningar (NIyR 2 s. 173 f.) och Lena Peterson (1992 s. 97) har räknat med det i Hogaristningen. Fornsaxiskan utelämnar ibland *h* och kan också sätta till ett oetymologiskt *h* (Gallée 1910 s. 174 f.). Utelämnande av *h* förekommer i någon utsträckning också i fornfrisiskan (Siebs 1901 s. 1303) och fornengelskan (Sievers-Brunner 1951 s. 195). I dessa framställningar är författarna benägna att uppfatta bortfallen som tillfälliga egenheter hos skrivarna. Detta västgermanska material visar dock påfallande överensstämmelser med det

nordiska, och *h*-bortfallets existens i Norden styrks även av dialekterna. Det rör sig som bekant i dem i regel inte om genomförda *h*-bortfall utan om bortfall i vissa ord, se t.ex. Gustavson (1940–48 2 § 80:2, jfr § 105) och Hoff (1946 s. 238). I svenska dialekter kan ett *h* försvinna i delar av Västmanland, Dalarna (där bortfallet delvis är fullständigt, se Levander 1925–28 2 s. 31), sydöstra Uppland, Södertörn, södra Gotland (i äldre språk), kustområden i Östergötland och norra Småland, Öland, Åland, Åboland och Nyland, se Bandle (1973 s. 104) med där anförd litteratur. I Norge uppträder bortfallet i vissa ord rätt allmänt (Ross 1905 s. 24 f.). Både i norskan och svenskan förekommer också den motsatta tendensen, att sätta till ett *h* framför vokal. Även forndanskan liksom danska dialekter har en del exempel på *h*-bortfall, delvis också falska restitutioner (Brøndum-Nielsen 1968 s. 307 f., 282). Se också DRI sp. 788.

Osäkerhet i användningen av *h* framför vokal är tydligen ett så pass uppseendeväckande drag att det ibland har fått ett eget namn. Norskan kallar dialekter med sådan osäkerhet för "halvemål" (Ross 1905 s. 24). Gustavson känner för motsvarande företeelse i gutniskan till termen "halvård" = 'halvord'. Dessa termer förefaller besläktade men vad de vill uttrycka är knappast klart. I Gotländsk ordbok (s. 312, jfr *halvordat* s. 313) finner man ett försök till förklaring. *Alva ård* översätts: att tala "halfva ord", alltså kasta bort *h*. Förklaringen känns inte övertygande eftersom förkortningen bara gäller en enda bokstav som dessutom också kan sättas till. Av ordboken framgår däremot att *h* ibland saknas i ordet *halv*. Det kan då ligga nära till hands att tänka sig att det just är det ordet som har haft någon sorts schibbolethkaraktär. Tanken får ett visst stöd av att också Brøndum-Nielsen nämner (1968 s. 308) att skrivningar utan *h* är särskilt vanliga i (det i diplomatspråket vanliga) substantivet *half(u)*. Bland de få frisiska exempel på *h*-bortfall som Siebs nämner (1901 s. 1303) märks också "*alf* . . . statt *half*".

Som framgått av det föregående finns det en tendens hos kommentatorerna att betrakta bortfall och falsk insättning av *h* framför vokal i uddljud som helt tillfälliga. Gjerdman (1918 s. 134 f.) har ägnat frågan en rätt lång utredning och utgår från att man i löpande tal hittar gott om exempel på både bortfallna och tillsatta *h*. Att det då brukar röra sig om tillfälliga förhållanden i talströmmen, framför allt i svagton, har man all anledning att tro. Det är ett långt steg mellan sådana fall och de *h*-bortfall och de *h*-tillsatser som det ovan presenterade materialet visar, där det rör sig om en verklig fonemosäkerhet. Dalmålens

konsekventa bortfall gör det klart att det där är fråga om fonologiska förhållanden som också har hög ålder i språket. I vårt nuvarande språk brukar vi ju normalt inte ha svårigheter med att sätta *h* på rätt ställe. En närmare granskning av materialet skulle nog också visa att bortfall och tillsats av *h* inte är jämnt spridda över tänkbara ord utan att de är relativt lexikaliserade. Den dialektala variation som nu finns mellan former med och utan *h* kan nog uppfattas som beroende på samspelet mellan dialekt och riksspråk.

Det rör sig alltså vid *h*-bortfallet visserligen om ett sprött material men knappast om något som man i det här sammanhanget kan negligera. Det är troligare att man bör se på bortfallen som en sammanhängande företeelse över ett stort område och inte som på många olika håll tillfälligtvis uppkomna. Om både norskan och gutniskan använder ungefär samma term för att beteckna det, bör det inte vara någon slump utan ett tecken på att det rör sig om ett uttryckssätt som en gång har funnits över stora delar av Norden. "Birkasvenskan" blir då en naturlig ram för de nordiska *h*-bortfallen. Den utbredningsbild som dialekter och fornspråk antyder, stämmer ganska väl med den som har kommit fram i fråga om de tidigare redovisade företeelserna. Återigen rör det sig också om ett vikande drag. Man behöver inte dra slutsatsen att de någonstans någon gång har varit regel i ordförrådet, lika litet som så tycks ha varit fallet i fornsaxiskan och fornfrisiskan. Överallt tycks det röra sig om en tendens som brutits. Enligt vad ordbokschef Gunnar Nyström har meddelat mig, tyder dalska runinskrifter på att *h* har funnits i övre Dalarna fram till ca 1600. Det kunde tolkas så att *h*-bortfallen där har haft sin egen, ganska sena historia. Med tanke på att övre Dalarna har många "Birkaspråks"-drag och också visar betydande likheter med uppländska dialekter, förefaller det mig ändå troligast att det även där sedan gammalt har funnits bortfall men av samma begränsade slag som på andra håll. Generaliseringen av dem kan ha skett senare, då rimligtvis som någon form av naboopposition. Jfr nedan.

2.6 En ljudförändring i de nordiska språken som i stort sett bara har präglat svenskan är *bn* > *mn*. Wessén (1968 s. 45) förlägger den till runsvensk tid men ger inget belägg från den tiden. Runskriften torde i varje fall bevara ett förstadium till förändringen, se nedan. Den finns tidigt även i delar av Norge, se Seip (1955 s. 78), och uppträder där i östnorska, tröndska och nordnorska dialekter, se Bandle (1973 s. 57) med där anförd litteratur. 1200-talets norska handskrifter visar stark

växling och ibland osäker åtskillnad mellan *mn* och *fn*, se Seip (1955 s. 169). I västnordiskt språk f.ö. och även i danskan har som bekant utvecklingen gått i motsatt riktning mot svenskan: *namn* har givit *navn* eller liknande. Åtminstone i svagton finner man dock även i danskan ibland exempel av svensk typ (Brøndum-Nielsen 1968 s. 106 f.) Det gemensamma för de nordiska språken är alltså att de har utplånat en tidigare distinktion men har gjort det på olika sätt. Utifrån det förhållandet går det lättare att diskutera vad som hände.

Svenska runinskrifter bevarar delvis de gamla förhållandena, så då *rämna* skrivs *rifna* och pluralen av *hamn* skrivs *hafnir* (Wessén 1968 s. 45 f.). På Rökstenen uppträder dock en form *nabnum* som tycks visa en ljudförändring av äldre *mn* av samma slag som i Västnorden. Går vi till de kontinentalgermanska språken, finner vi att fornsaxiskan tycks ha fått samma regelbundna förändring som senare svenskan (Gallée 1910 § 224), även om likheten fördunklats av att *mn* senare har övergått till *mm*. I andra germanska fornspråk möter vi i stället tendenser till en osäkerhet som troligen kan gå åt båda hållen. Siebs (1901 s. 1263) har registrerat den från frisiskan och den förekommer enligt Sievers–Brunner (1951 s. 167) i sydliga fornengelska dialekter. Det är väl rimligast att tänka sig att de motsatta utvecklingarna i de nordiska språken har tagit sin början med att *mn* och *bn* blandades ihop. I ett sådant tidigt osäkerhetsstadium kan man föra in Rökstenens *nabnum* liksom tidiga norska former, troligen också danska. Som vid *h*-bortfallen tycks det röra sig om en gemensam osäkerhet över ett ganska stort germanskt område som kunde kvarstå så länge det frikativa *þ* kvarstod. Vid den stabilisering som därefter kom, generaliserade fornsaxiskan *mn* och svenskan liksom i viss utsträckning norskan följde den i spåren. Det blir alltså helt rimligt att tänka sig att det rör sig om ett "Birkaspråks"-drag men i detta fall ett som inte har gått tillbaka utan tvärtom lyckats hävda sig som riksspråk. Runinskrifterna ger inget klart stöd åt en sådan tidig datering av ett på detta sätt uppkommet *mn* men de berörda orden är så få att bristen på belägg därifrån inte är särskilt besvärande. Att formerna *rifna*, *hafnir* finns, bör kanske ändå tolkas så att övergångarna till *mn* snarare hör hemma i vikingatidens slut än i dess början.

2.7 Redan under runsvensk tid möter en inskottskonsonant i vissa konsonantförbindelser. Mellan *m* och *l*, *r* uppträder ett *b*, mellan *nn/ll* och *r* ett *d* och mellan *m* och *n/t* ett *p* (Wessén 1968 s. 47 f.). Inskottet av *b* kan klart beläggas i ett ord som *hulmbr* och det före-

faller troligt att inskotten av *d* och *p* har ungefär samma ålder. Under alla omständigheter måste inskottskonsonanten tillhöra en tid då någon svarabhaktivokal ännu inte hade börjat uppträda i ändelsen. I enstaka fall är den ännu bevarad. Sådana inskott finns registrerade vid *m* också i saxiskan (Gallée 1910 § 203), vid *n* i frisiskan (Siebs 1901 s. 1276), där också ett *p* utvecklas mellan *m* och dental (Siebs s. 1266). Att Siebs inte ger exempel på ett *b* som inskottskonsonant, kan ha samband med att *mb* i frisiskan ofta ger *mm* och att i varje fall en viss oreda råder i fråga om de båda konsonantgrupperna (Siebs s. 1267). På motsvarande sätt har i fornsaxiskan *nd* ofta övergått till *nn* och även i fråga om dessa konsonantgrupper råder möjligen någon oreda (Gallée s. 157, 182). Jfr Nielsen (1981 s. 95) som påpekar att en tendens till inskottskonsonanter finns inom ett större område. Det är alltså inte orimligt att den i Norden har samband med utvecklingar på kontinenten. Som Wessén påpekar, rör det sig dock om en fonetiskt lättförståelig ljudförändring som alltså kan tänkas uppträda på olika håll utan samband. Den fonetiska naturligheten kan å andra sidan inte ha varit större än att inskottskonsonanterna ju senare oftast försvunnit igen. Även här rör det sig alltså om ett vikande drag.

Förhållandena i dialekterna är inte helt lättåtkomliga. Dels har både *ld*, *nd* och *mb* ofta assimilerats, dels har språket gott om gamla sådana konsonantförbindelser som ju egentligen inte är intressanta i detta sammanhang men bör ha bidragit till att också de yngre sekundära kunnat bevaras. Rietz uppger sammansättningar med *gambel-* 'gammel-' och liknande från Dalarna, Norrbotten, Finland och Gotland. Att gutniskan har en hel del exempel på både *b-* och *d-*inscott framgår av Gustavson (1940–48 2 s. 209 f.). Detsamma gäller dalmålet, se Levander (1925–28 2 s. 1 f., 3 f., 4 f.). Som inskottskonsonant är dock enligt Levander *b* bevarat över ett mindre område än om det är ursprungligt i samma ställning. Utbredningen så långt eller så kort som jag har följt den talar i varje fall inte emot att inskottskonsonanterna har kunnat ingå i "Birkasvenskan".

Motsvarande företeelser finns troligen i norskan (Seip 1955 s. 80) men Seip måste i fråga om *mb* gå till Bråvallakvadets personnamn för att finna exempel. Jfr Brøndum-Nielsen (1968 § 349 anm. 1). Ett på motsvarande sätt uppkommet *nd* tycks dock enligt Seip i någon mån ha bevarats i dialekterna. Danskan har alldeles samma regel som svenskan. Se Brøndum-Nielsen (1968 § 348–351). (Runformen **sutrsviar** 'sunder-', d.v.s. 'särsvear', hör dock knappast hit.) I de flesta fall har inskottskonsonanterna också i danskan försvunnit, vilket

dock är en naturlig följd av assimileringarna till föregående konsonant. Förhållandena i norskan och danskan talar i varje fall inte emot att det rör sig om ett "Birkaspråks"-drag.

2.8 Det vore möjligt att dra in flera svenska språkförändringar som på något sätt kan ha samband med fornsaxiskan och/eller fornfrisiskan. Den palatalisering och affricering som ägde rum vid *g* och *k* och kan beläggas redan under runsvensk tid (Lagman 1990 s. 23 f.) kan t.ex. höra dit. Frisiskan har samma ljudförändring och det är att märka att den finns både i början av ord och inuti ord. Den gräns för affricering inuti ord som nu går i höjd med Mälaren (se Bandle 1973 karta 17) är säkert en reträttgräns, se Moberg (1984 s. 191 f., särskilt s. 198) som ger mycket goda skäl för en hypotes att affriceringens försvinnande är en novation från danskt område under äldre fornsvensk tid. Ett tidigare samband med frisiskt område är alltså väl tänkbart. — Man kunde också nämna utbildandet av en svarabhaktivokal vid stavelsebildande *l*, *r*, *n* som vi ju också finner i de kontinentalgermanska språken men denna företeelse är dåligt belagd på runinskrifter. (Det finns dock enligt Peterson 1989 ett par **tauper** 'död'.) Den får väl också anses vara så fonetiskt lättförståelig att man inte direkt behöver leta efter förebilder för utvecklingen.

2.9 Åtminstone en sådan novation kan dock vara värd att nämna i detta sammanhang trots att ett samband med kontinentalgermanska språk här i förstone kan te sig omöjligt. Det tidiga progressiva *j*-omljudet *ja* > *jä* är redan runsvenskt och uppträder då i varje fall i Uppland och Sörmland, även på Gotland, se Lagman (1990 s. 29 f.), Bandle (1973 s. 55 f.) med där anförd litteratur. I fornsvenska handskrifter förekommer dock fortfarande former med *ja* och framför långt *a* liksom framför *o* är det progressiva omljudet inte yngre än 1300-talet. Bandle för utvecklingen *ja* > *jä* till de östliga novationerna i Norden. Också inom Sverige tycks spridningen ha gått från öster till väster. Utvecklingen är något senare i Danmark och betydligt senare i Norge. Danska liksom norska dialekter bevarar också delvis *ja*. Här tycks det alltså röra sig om ett "Birkasvenskt" drag som uppkommit just i Birkas trakter.

Vid närmare eftertanke blir sammanhanget mera komplicerat. Det finns visserligen ingen anledning att ifrågasätta den vanliga meningen att ett *j* har kunnat palatalisera en följande vokal men all sådan palatalisering är inte oproblematiske. I regel kommer den rätt sent,

under fornsvensk tid. Den tidiga förekomsten i östra Sverige blir alltså något förbryllande och John Svensson (1944) har ju också hävdat att det generellt rör sig om en diftongering av *e* direkt till *jä*. Även om tesen som helhet inte kan accepteras så ligger det mycket i resonemanget just för östra Svealands del. Frågan blir då om där funnits något speciellt i ljudsystemet som kan förklara de tidiga jä-förekomsterna. De blir begripligare om man sätter dem i samband med den av Hesselman behandlade övergången $\bar{e} > ja, jä$, som visserligen berörde få men mycket frekventa ord. Båda ljudutvecklingarna uppträder ju över samma område och det är en naturlig tanke att den ena attraherat den andra. En ursprunglig kvantitetsskillnad kan ha neutraliserats. Vi kan visserligen inte exakt veta varken hur den ur \bar{e} utvecklade nya diftongen eller brytningsresultatet av *e* lät men särskilt stor kan knappast skillnaden ha varit. I förra fallet tyder tyska dialekters ljudutveckling — jfr det högtyska *hier, liess* — på att diftongen inte har varit stigande, och att brytningsdiftongen i t.ex. *hjärta* från början skulle ha varit stigande är högst osannolikt. Det kan alltså röra sig om två ursprungligen fallande eller svävande diftonger som varit så lika att de har kunnat sammanfalla. För östliga delar av Sverige skulle det alltså primärt inte röra sig om något progressivt *j*-omljud utan om en indirekt påverkan från ett nytt och troligtvis expansivt uttal.

3.1 Hesselman avslutade ju sin uppsats med att framhålla att det antagligen fanns flera likheter mellan Birkasvenskan och språken söder om Östersjön än de han hade pekat på. Det är uppenbarligen så. Hesselmans hypotes får därmed ett starkt stöd, såvida man inte vill hävda att likheterna beror på tillfälligheter. Det finns knappast någon metod för att skilja mellan spontant uppkomna likheter och påverkanslikheter utan man måste göra en bedömning utifrån inom- och utomspråkliga förutsättningar. Det låter sig väl sägas att en del av de ovan behandlade ljudförändringarna kan ha naturliga artikulatoriska förutsättningar. Dessa är trots allt inte mera tvingande än att ljudförändringen i fråga oftast har avbrutits eller tagit en annan riktning. Det rör sig ju också om ett betydande antal förändringar och den enda helt rimliga förklaringen förefaller mig under sådana förhållanden vara att någon form av samband bör ha funnits. På grundval av det konstaterandet kan man sedan diskutera Hesselmans hypotes vidare.

3.2 Teoretiskt är det möjligt att tänka sig vilka spridningsvägar som helst inom det berörda området, eftersom det överallt rör sig om novationer. Som Gerd Eklund (1991) framhållit i fråga om utvecklingen av *wr*, kan man inte utesluta att påverkan har kunnat gå från nordiskt språk till i varje fall frisiskt. Det är inte ens nödvändigt att utgå från att påverkansvägarna alltid har gått i samma riktning. De historiska förhållandena har rimligtvis varierat under den ganska långa tid, minst ett par, tre århundraden, som vikingatiden har varat. Den enda helt entydiga slutsats som man kan dra av de språkliga likheterna blir då att det måste ha funnits en tät kontakt i någon form mellan de berörda språken.

Hesselmanns hypotes ger alltså detta resultat i en mera precis form: förändringarna kommer från Hedeby och går till Birka. Ytterst är hypotesen naturligtvis en tolkning utifrån på hans tid givna historiska kunskaper men den kan fortfarande luta sig mot ett så påtagligt faktum som handelsstaden Hedeby:s existens och betydelse. Sawyer (1988 s. 68) framhåller Hedeby:s utomordentliga läge som handelsplats, en skärningspunkt för den nordeuropeiska handeln där Östersjö- och Nordsjöområdet nordbor mötte kontinentens saxare. Knytningen till ett svenskt rike i Hedeby är alltså inte nödvändig för resonemangen och den ledde också Hesselmann fel. Den dialektgeografiska bild som han gav av spridningsvägarna söderifrån, är tydligen alltför östligt centrerad. Drag av "Birkasvenska" finns också i Norge liksom i Danmark. I själva verket styrker detta grunden för Hesselmanns hypotes. Utbredningsbilden förklaras lättast om man ser Hedeby som utgångspunkt för de nya uttalen; att se dem som utgångna från t.ex. Birka skulle åtminstone i regel försvåra tolkningen. Det är naturligtast att i detta liksom i andra sammanhang se det norska Kaupanger som en västlig motsvarighet till Birka.

Hesselmann kommer i sina resonemang faktiskt in på en dialektgeografi av ännu djärvare slag än den som utgår från Hedeby. Då han för fram fornfrankiskan som den yttersta källan för den diftongering som han diskuterar, ser han tydligen Hedeby som en europeisk utpost, delaktig i en kontinent där det i handeln fanns starka förbindande band. Helt utan stöd är nog inte denna vision i de ovan diskuterade förändringarna, som ibland kan följas över större områden, men givet är att Hesselmanns hypotes på den punkten kräver ytterligare hållpunkter för att på allvar lanseras. Den är ju också ytterst kortfattat framförd. En diskussion som på denna punkt skulle kunna föras är om inte åtminstone somliga av de drag som Beckman (1934)

uppfattade som gemensamma novationer i en västeuropeisk syntax har en västeuropeisk handel som förutsättning. Vid de drag som jag har undersökt räcker det att gå till friser och saxare för att finna en bas för den kontinentala anknytningen och längre än så har jag inte försökt följa diskussionen.

3.3 Om man tänker sig Hedeby som impulsgivare, blir också en karaktäristisk egenhet för de diskuterade språkförändringarna helt begriplig. I regel rör det sig om vikande drag som inte har visat någon starkare genomslagskraft. I stället har äldre förhållanden restituerats eller en nyare ljudförändring sopat igen spåren av den gamla. Ibland — men sällan — har förändringarna slagit igenom i svenskt och danskt riksspråk. Också i det långivande språket framträder en del av de behandlade språkdragen som ganska svagt belagda. Det behöver inte betyda att de alltid haft ett svagt fäste i språket utan lika gärna att de haft en viss modekaraktär. "Birkasvenskan" tycks alltså representera en språkgemenskap som tidigt spruckit och man måste gå rätt djupt i språken för att hitta den. När Hedeby upphörde att existera, kom tydligen något nytt.

Hedebymiljön kan väl också förklara varför mer än ett väst-germanskt språk har spelat en roll för det nordiska språk som talades där. Det rörde sig ju om en internationell stad där det säkert har funnits en avsevärd språkblandning. Saxar, friser och nordmän kan antas ha förhandlat med varandra var och en på sitt språk — språkskillnaderna var ju än så länge måttligt markerade. Möjligheterna för språkpåverkan bör under sådana förhållanden ha varit mycket stora. Tyngdpunkten i förbindelserna kan ha varierat under århundradena vilket kunde förklara att än saxare, än friser har varit normgivande för nordborna. Relativt tillfälliga amalgameringar av friser och saxare kan också ha existerat och utvecklat ett gemensamt språk som sedan åter förlorat mark. Att några av de undersökta språkdragen förefaller att vara svagt företrädde i fornfrisiska och forn-saxiska kan bero på att dessa språk ju egentligen inte självklart kan ses som direkta representanter för Hedeby. I förhållande till Hedeby kan också de ibland ha varit mottagare av importerat språkods.

Hedeby bör inte bara ha varit den naturligaste mötesplatsen för Norden och kontinenten. Det bör också ha varit en mötesplats för olika nordiska folkslag som här kunde utveckla en egen språkart som var starkt präglad av omgivningen. Det ingår också i Hesselmans bild av förhållandena i Hedeby att där fanns "en blandad nordisk språk-

art". En bättre term än *Birkasvenska* bör följaktligen vara den av Hesselman också använda *Hedebynordiska*. Denna kan ha inneburit också ett visst givande och tagande av rent nordiska språkdrag som lämnat ännu mindre spår i de nordiska språken men kanske kunde förklara en och annan tillfällig östnordisk form i gammalt västnordiskt språk. Den vittbereste isländske skalden Sigvat använder t.ex. en gång en pronomenform *vir* som *Lexicon poeticum* (under *ek*) med frågetecken bedömer som svecism.

Vi kan knappast skapa oss en pålitlig bild av det språksamhälle som växte fram i Hedeby — om där fanns starka tendenser till en homogenisering eller om språkblandningen var av mera tillfällig och lös art. Helt klart är ändå att det måste röra sig om nära kontakter och att den nordiska närvaron i Hedeby väsentligen bör ha varit av fredlig art. Bara genom en fredlig samexistens har en så pass omfattande språkpåverkan kunnat ske. Där bör ha utvecklats en ny vi-känsla i det liv sida vid sida med andra folk som nordborna levde och det är den som gör det begripligt att nordiska köpmän skaffade sig en egen språkart, skild från de hemmavarandes. Givet är att kontakterna inte kan ha varit alltför kortvariga och att de har uppfattats som konstanta även om de individer som bar upp dem kunde växla, jämför med hur i våra dagar en sorts Brüsselsvenska kunde komma till stånd. Språkgemenskapen kan ha förstärkts av att det fanns anhalter på vägen mellan Hedeby och Birka där man kunde vistas längre tider. Sädinglestenen på södra Lolland tycks representera en sådan anhalt (DRI nr 217, Moltke 1976 s. 251 f., jfr Sawyer 1982 s. 60). Den innehåller inte endast Hedebynordiska drag; den för oss också in i en miljö genom att räkna upp flera folkslag: "särsvear" och "syddaner", även "nordmän". "Särsvear" är den rimliga översättningen av inskriftens **sutrsviar** och det förefaller sannolikt att detta har varit en beteckning för svenskar som har slagit sig ned i Hedeby. Även "syddaner" kunde ses som representanter för Hedeby. DRI torde tolka dessa folkslagsnamn så. Om "nordmän" har betytt 'norrmän' eller om de har betecknat nordbor av något slag, uppfattas som oklart. Att Hedebysfarare kunde ses som egna folkgrupper, skilda från sina landsmän, är i varje fall ett tecken på att de intog en särställning som man snarast väntar sig skall ge också språkliga utslag.

3.4 Hedebynordiskans vidare spridning i Norden måste vara ett resultat av att sådana sydliga nordbor kunde återvända hem och i sina hemtrakter bli språkliga mönsterbildare. Det tyder på att de återvän-

dande Hedebyborna inte var alltför få men framför allt att de åtnjöt en väldig prestige. I mycket hög grad bör Hedebynordiskan ha varit ett prestigepåbud som spridde sig över stora områden. I varje fall på kortare sikt måste det ju ha haft en väldig genomslagskraft. Framför allt är det i Sverige som man möter de med kontinenten överensstämmande språkdragen — så långt är termen *Birkasvenska* berättigad. De kunde väl också förstärkas i Birka, som ju hade en egen handel med kontinenten och vars invånare kanske inte hade något emot att markera sin särställning gentemot den svenska omgivningen. Att Östersjöområdet stod öppet för Hedebynordiskan är helt naturligt eftersom Hedeby vette mot Östersjön. Norrmän och danskar kunde nå kontinentens handel på andra vägar men har ju också de bevarat Hedebynordiska drag. Praktiskt taget alla kan beläggas i Norge. Oftast finns de också i Danmark, i mindre utsträckning än man skulle vänta sig om man bara ser till det geografiska läget men mera än Hesselman tycks räkna med då han ser dem som en relik på Hedebyns eget område.

Det är rimligt att tänka sig att Hedebynordiskans omplantering i annan nordisk jord innebar vissa anpassningar. Man kan lägga märke till en viss självständighet hos de olika språken i deras sätt att ta upp det främmande. Åtminstone vid s.k. östnordisk *w*-brytning (med *r*-brytning) tycks det snarast vara en tendens till visst uttal som övertas eller i varje fall som sprids. Det egna språkets fonologiska förhållanden kan underlätta eller förhindra att det slår igenom; olika restriktioner för uttalet kan med andra ord utbildas.

Om Hedebynordiskan började som ett prestigepåbud, kan den å andra sidan inte ha fortlevt som ett sådant. Hesselman stannade i sin tolkning av "Birkasvenskan" vid uppkomsten och berörde inte alls det faktum att den måste ha följts av något helt annat. Frågan är om man på språkliga grunder också kan komma en bit närmare lösningen av det problemet. En diskussion av "Birkasvenskans" vidare öden kan ta sin utgångspunkt i följande något förenklade översikt över vad som har hänt med de i det föregående diskuterade språkdragen:

1. Det långa *e* har förändrats till långt *ä* i Danmark och delar av Sverige. Ett *je/jä* har i båda språken blivit dialektalt.
2. Diftongen *au* har blivit *ö* i Danmark och större delen av Sverige. Former med *o* finns i någon utsträckning dialektalt i både Sverige och Norge.

3. Former med "östnordisk *w*-brytning", inklusive "*r*-brytning", har gått starkt tillbaka i riksspråket. Gamla förhållanden har alltså ofta restituerats. Vissa ord har gått in i både svenskt och danskt riksspråk, somliga kan också tillhöra norskan.
4. Orden med metates av *wr* har restituerats till den ursprungligare formen i överensstämmelse med danskan. Detta gäller (nästan) generellt för både svenska och norska.
5. Tendensen till *h*-bortfall har överallt brutits.
6. Inskottskonsonanterna har nästan överallt försvunnit och ursprungligare förhållanden alltså restituerats.
7. Den tidigare osäkerheten vid särskiljandet av ljudförbindelserna *mn* och *bn* har reglerats så att svenskan och delar av norskan har generaliserat *mn*, danskan *vn*.

Det går att se en del utvecklingslinjer i dessa förändringar. De nordiska språken fortsätter att i viss utsträckning följas åt men enligt ett något annat mönster än tidigare. Restitutioner sker ofta i alla tre språken. Om Hedebydrag bevaras, tycks det bero på att de i just dessa fall har en stor utbredning och finns också i något annat nordiskt språk. Förutsättningen för att en Hedebynordisk ljudförändring skall bevaras i svenskan är nästan alltid att samma förändring finns eller åtminstone har funnits i det danska språk som ledde in i riksspråket. Omvänt gäller att de förändringar som inte hade stöd av sådan danska kom att bli dialektala. För norskan gäller liknande förhållanden, fast här är det framför allt svenskan som utgör stödet för Hedebydragen. Danskan tycks gå sina egna vägar och leda utvecklingen. När i svenskan långt *e* blir *ä* och *au* blir *ö*, så är det helt klart att dessa ljudförändringar kommer från danskan och ersätter ett Hedebydrag. Bara i fråga om *mn* följer svenskan en från danskan skild linje.

Hedebynordiskan tycks i varje fall i fråga om vissa drag ha varit fullt levande då norra Sverige och områdena på andra sidan Östersjön fick sin svenska bebyggelse, se 1.2 ovan. Detta för oss till 1200-, 1300-talet, alltså långt efter Hedebytiden. Se Holm 1980. Samtidigt är denna språkart inte särskilt märkbar i våra äldsta skrifter från ungefär samma tid. Den tillbakagång som man märker vid nära nog varje berört språkdrag måste alltså då ha hunnit en god bit på väg. Det svenska skriftspråket byggde tydligen i stort sett på en språkform som inte stod Hedebynordiskan särskilt nära. Det är rimligtvis denna nyare språkart som speglar anknytningen till Danmark. Att den inte

fortsätter Hedebynordiskans linje, kan bero på antingen att den bygger på ett annat språk än Östersjöområdet eller att den företräder sociala grupper där Hedebytidens språk inte har traderats. Eftersom man inte ser något skäl till att Östersjöområdet skulle ha varit betydelselöst, vill man tro att det är den senare förklaringen som är den viktigaste. Det kunde tyda på att vikingatidens stormansklass förlorat sitt inflytande eller gått upp i andra konstellationer. Dess språk har ändå inte försvunnit utan lämnat än i dag kvardröjande spår, tydligen då i en samhällsklass som inte längre var den ledande. Att en ny företeelse från högre skikt sprider sig nedåt i samhället och så småningom bara finns där, är ju välkänt i språkhistorien och i kulturhistorien överhuvudtaget.

Att språket i Svealand i varje fall under medeltiden har varit socialt skiktat, kan vi nog sluta oss till även av andra skäl. Som Gösta Holm (1980 s. 104) har påpekat, stämmer de på skriftspråket grundade dateringarna av monoftongeringen inte med de förhållanden som man måste förutsätta för talspråkets del. Den svenska koloniseringen norrut och på andra sidan Östersjön bör ha skett genom svenskar som i sitt tal ännu under 1200- och 1300-talen bevarade diftongerna, eftersom dialekterna där har bevarat det tillståndet än i dag. Detta blir begripligast om man räknar med att det har funnits olika socialt motiverade språkarter. Befolkningen i stort, i varje fall över stora områden, bevarade fortfarande ett språk av äldre typ som innehöll diftonger medan skriften hämtade sina normer från ett mera modernt språk utan diftonger. Eftersom detta inte kan vara helt identiskt med Hedebynordiskan, har vi alltså anledning att i fråga om monoftongeringen av *au* räkna med tre olika språkarter, en utan monoftongering, en med Hedebynordisk monoftongering och en med dansk monoftongering. Om fördelningen av dessa vet vi inte mycket. Det är kanske troligt att tidigt regionala skillnader utbildades i släptåget av de sociala. Om vi tar ett ur *au* utvecklat *ō* som exempel, kan det måhända ha uppfattats som förlegat uttal i de centrala delarna av Sverige men i Hälsingland fortfarande ha setts som finvariant till *au*.

De svenska dialekter som än i dag är mest präglade av Hedebydragen är tydligen dalmål och gotländska. Det har givetvis samband med att det rör sig om ålderdomliga mål men kräver ändå en tolkning. Folkmålen i övre Dalarna har präglats av nästan alla Hedebydrag. Det enda undantaget är den s.k. östnordiska *w*-brytningen som kan antas ha uteblivit genom att inget *w*-omljud *i* > *y* har inträtt. För gutniskan gäller detsamma. Den visar även bevarade diftonger men

en monoftongering *au > o* har antagits i fråga om namnet *Rone*, som då givetvis inte har varit ett isolerat fall. I gutniskan saknas också exempel på en metates *wr > rw* och redan fornspråket visar troligen att *w* i detta fall kunnat falla (Eklund 1991 s. 53, 159, 178). Å andra sidan kan detta inte ha skett generellt eftersom vi också finner en utveckling *wr > br* (ib. s. 145 f., 149 f.). Eklund (s. 178) menar att *w*-bortfallet i gutniskan är en självständig utveckling och ser också *br*-formerna som resultat av en inhemsk, med fastlandet parallell språkförändring (s. 150). Om man tar hänsyn till att Gotland i andra fall visar "Birkasvenska" drag, vågar man kanske ändå räkna med möjligheten att det också där fanns en metates eller i varje fall samma osäkerhet i uttalet som framkallade metatesen och att detta tillstånd under vissa omständigheter kunde leda till ett *w*-bortfall. Så har ju uppenbarligen utvecklingen varit i engelskan. Med den förklaringen skulle gutniskans behandling av äldre *wr* i grunden vara "Birkasvensk" men i en senare fas självständig.

När det gäller gutniskan förefaller det också rätt naturligt att den till att börja med starkt präglades av ett handelsspråk som det i Hedeby och att den då visade samma utveckling som östliga svenska dialekter. Den självständiga utvecklingen kan sättas i samband med att Gotland fick en från dessa skild historia. Gemenskapen med fastlandet bör ha brutits på ett stadium då diftongerna fortfarande var i fullt bruk men en och annan Hedebymonoftongering hade slagit igenom. De väl bevarade Hedebydragen i övrigt tyder på ett segt fasthållande vid det egna språket.

Det kan vara svårare att sätta in de ålderdomliga målen i övre Dalarna i ett historiskt sammanhang. Onekligen är det något chockerande att just dessa bättre än andra dialekter skulle ha bevarat spår av en påverkan som tycks ha kommit utifrån. Det är ett vanligt antagande att språket i övre Dalarna är en relik och att det en gång har haft en mycket större utbredning in i Västmanland, Uppland och Hälsingland, se Levander (1925–28 1 s. 8), och de Hedebynordiska dragen stämmer ju helt med den hypotesen. Vad som inte är helt lättförklarligt är ändå hur ett Östersjöhandelsspråk av detta slag har lyckats etablera sig på detta starka vis så långt in i landet. Förklaringen bör ligga i något historiskt förhållande. Närmast till hands ligger hypotesen att det är järnet som redan under vikingatiden utnyttjades kommersiellt och så kunde förbinda Dalarna med Uppland, se Sawyer (1982 s. 61 f.). Av karta hos Hyenstrand (1979 s. 139) framgår att en tidig primitiv järnhantering funnits över ett relativt stort

område i Dalarna och Gästrikland in i Västmanland och Uppland. Där kunde också inlandet bli centrum för ett handelspråk som så småningom kom att prägla hela övre Dalarna. Att det konserverades där, är på sätt och vis märkligare. Den övergripande frågan är givetvis varför övre Dalarna överhuvudtaget så väl bevarar en ålderdomlig karaktär. Kanske har järnhanteringen även i detta fall varit betydelsefull genom att den åter har banat väg för språkliga nymodigheter. Bergslagens utveckling under medeltiden ledde säkert fram till det språk av ny typ som då erövrade Sverige och på olika sätt starkt skilde ut sig från det gamla. I det läget isolerades övre Dalarna med dess gamla språk, kanske inte enbart genom yttre omständigheter utan lika mycket genom att dess bärare med hjälp av språket markerade sin egen identifikation med ett äldre samhälle. Vad som en gång var novationer, kunde då göra tjänst som relikter. Jfr Levander (1925–28 1 s. 8 f.).

4.0 Vikingatidens språk framträder i denna undersökning som starkt knutet till handeln, som då kraftigt växte till, se Sawyer (1988 s. 49 f., 1982 s. 67 f.). Det är den som knyter samman Hedeby med Birka och Kaupanger. Detta resultat stämmer väl med det som numera ofta förs fram av forskningen om denna tid, se Foote-Wilson (1973 s. XV f.), Boyer (1992 s. 130 f.). Vikingarnas karaktär av krigare har tonats ned och deras betydelse som sjöfarande handelsmän i motsvarande grad betonats. I ljuset av detta förhållande kan också ett och annat klassiskt språkligt problem med kulturell anknytning vara värt en ny granskning. Mycket kortfattat skall jag ta upp ett par sådana fall, ett kulturellt-runologiskt och ett etymologiskt.

4.1 Hesselman avslutar sin uppsats med ett kortfattat konstaterande (1936 s. 160): "Hedebynordiska är efter min mening språket på de äldsta danska runstenarna med yngre runor." Även här överlämnar han egentligen mer än en forskningsuppgift. Det vore antagligen värt att undersöka hur hedebynordiska drag uppträdde inte bara på danska utan också svenska runstenar. En del exempel har kommit i dagen i det föregående men ingen systematisk inventering har gjorts. Man anar också i Hesselmans knappa formulering att han har haft en misstanke om att yngre runor och Hedebynordiska på något sätt har med varandra att göra. Det är den tråden som jag i det följande skall ta upp.

Det är ett av de större problemen inom runologin hur man skall förstå uppkomsten av den yngre futharken med dess 16 runor. Den

uppträder som bekant i två olika typer, normalrunor och kortkvist-runor, som uppenbarligen båda har hög ålder. Vanligen har man tänkt sig att de båda typerna har tillkommit på olika håll i Norden. Normalrunornas hemland är Danmark medan kortkvistrunorna, som ju också kallas svensk-norska, är svårare att placera. Ett förslag är att de har tillkommit i Västsverige. Den som senast i anslutning till tidigare forskning har diskuterat hur man skall förstå uppkomsten av de yngre runorna är Odenstedt (1992). Han framhåller (s. 77) med all rätt det egendomliga i att den yngre runraden slog igenom så snabbt och totalt i hela Norden, i två varianter, och detta trots att den äldre futharken ännu kunde användas, som Rökstenen visar. Det sista argumentet försvagas väl något av att i Rökinskriften de äldre runorna ju används som lönnskrift men problemet framstår ändå med stor skärpa. De båda runraderna skiljer sig från den äldre futharken på ett likartat sätt även om de visar klara olikheter sinsemellan. Det är svårt att komma ifrån slutsatsen att det bakom den yngre runradens båda versioner ligger ett ganska medvetet reformarbete bland ett begränsat antal personer, en tanke som inte heller Odenstedt är främmande för. På något sätt måste de båda varianterna ha en gemensam rot, eftersom de tar upp samma grafem i samma ordningsföljd. Jfr Moltke (1976 s. 301). Det är i varje fall ytterst tilltalande att tänka sig att det grundläggande reformarbetet har ägt rum i Hedeby där runmästare från olika delar av Norden kunde mötas och komma överens om gemensamma principer. Just från Hedeby kunde sedan dessa snabbt föras vidare till både Sverige och Norge och fullständigt slå igenom. Både tillkomst och spridning blir alltså förklarad.

Även det faktum att den nya futharken kom att uppträda i två olika versioner kan nog sättas in i det sammanhanget. Som Bengt Loman (1965) har påpekat, ligger det ett högst genomtänkt system bakom de svensk-norska runorna. Det är därför lockande att i första hand se just dem som resultatet av ett gemensamt Hedebyarbete. Vad man behövde enas om var ju i första hand principer. Den danska runraden är dock inte mer avvikande än att den kan uppfattas som en variant med viss redundans i beteckningssystemet. Att vissa äldre runformer har fått leva kvar, kan hänga samman med att de just genom sin större grafematiska redundans kunde uppfattas som tydligare. Jfr Haugen (1976 s. 143). Wessén är inne på liknande tankar då han ser de danska runorna som epigrafiska medan kortkvistrunorna var avsedda för ristning i trä. Ingenting tyder dock på att detta har varit en ursprunglig skillnad. Om den danska runraden ses som en

variant till den svensk-norska, behöver man knappast förutsätta någon egentlig åldersskillnad mellan de båda typerna. Den danska har bara stått mera fri i förhållande till Hedebyprinciperna. Motsvarande tycks ju ha gällt också i fråga om språket. Det är en händelse som kunde se ut som en tanke att man vid utgrävningarna i Hedeby har hittat en träpinne från tidigt 800-tal med den yngre futharken inristad med svensk-norska runor (Moltke 1976 s. 304). Det rör sig alltså om en mycket tidig inskrift. Pinnen behöver inte nödvändigtvis ha tappats av någon svensk eller norrman utan kunde vara representativ för orten. Moltke (s. 23) nämner faktiskt i förbigående att de svensk-norska runorna kan ha tillkommit i Hedeby men uppfattar dem som i så fall svenska. Hedeby som ursprungsort för de svensk-norska runorna låter sig också väl förenas med Aslak Liestøls konstaterande (1969 s. 179) att de tidigt vikingatida inskrifterna med dessa runor finns längs dåtidens handelsvägar och med koncentrationer i och nära handelscentra: "Gotland, Ulvsunda og Birka, Vestfold og Kaupang, og ikke minst Sønderjylland med Hedeby". Det förefaller troligt att dessa spridningsvägar har spelat en stor roll för den vikingatida kulturens utbredning överhuvudtaget.

4.2 De människor som fått ge namn åt denna period var vikingarna. Det råder ingen enighet om vad ordet *viking* från början har betytt. De Vries ger i stort sett bara en översikt över de olika uppfattningarna. Hellquist (1948) anser det troligast att ett appellativiskt *vik* ligger till grund. En fylligare diskussion finner man hos Askeberg (1944 s. 115 f.), kompletterad av Hellberg (1980 s. 25 f.) och Holm (1992). Tydligt är att ordet så småningom kom att beteckna 'sjörövare' men den ursprungliga innebörden var säkert en annan. Den enklaste förklaringen är onekligen att det är bildat till ordet *vik* och åsyftar vikingens möjligheter att utnyttja vikar vid sina härnadståg. Någon riktigt god saklig motivering till en sådan härledning finns dock knappast. Detsamma gäller nog också antagandet att *viking* skulle vara ett inkolentnamn och åsyfta invånarna i landskapet Viken. Den hypotesen får också stora svårigheter att förklara ett feminint ord *viking*, se nedan, som ju inte gärna kan utgå från namnet *Viken*. Ett par försök att direkt eller indirekt knyta ordet till verbet *vikja* är möjliga men övertygar ändå inte. Vikingen skulle i det ena förslaget ha fått sitt namn av att han har givit sig iväg hemifrån (Askeberg), ett egendomligt negativt sätt att beskriva honom. Enligt det andra förslaget har vikingens benämning kommit av att han ägnar sig åt växel-

rodd (se Holm, som utvecklar ett uppslag av Daggfelt), vilket möjligen kan vara sakligt mera tillfredsställande men bara fokuserar en viss transportmetod som man säkert bara tog till i nödfall. Helst vill man knyta ordet *viking* till något som betecknar avsikten med den långa sjöfärden och det gör inget av de nämnda förslagen.

Det finns däremot ett gammalt förslag som fyller de kraven, nämligen att man bör sammanföra *viking* med latinskt *vicus*, fsax. *wīk*, ags. *wīc* 'köpstad'. Etymologin har länge betraktats som föråldrad men har på senare tid fått stöd av Sawyer (1978) och helt nyligen av Régis Boyer (1992), som båda understryker vikingarnas karaktär av köpmän. Eftersom min egen framställning ger ett så starkt stöd åt den uppfattningen, är det givet att jag uppfattar den härledningen som klart överlägsen andra förslag, under förutsättning att den inte råkar i konflikt med språkliga eller historiska fakta. Det är den frågan som jag i det följande skall granska.

Vad man tidigt invände mot sammanställningen med *wic* är att den laborerar med ett främmande ord som grund för en beteckning som nästan enbart tillkommer nordbor. Invändningen är nog inte särskilt vägande. Nordborna har ju haft handelskontakter med andra folk redan före vikingatiden och kan alltså tidigt, även de, ha lånat in det för handeln så centrala ordet *wic* som beteckning för de stadsembryon där de fann avsättning för sina produkter. Sawyer konstaterar (1978 s. 26): "The word *wic* was borrowed very early by the Germans from Latin *vicus*, and like the Latin word it had many meanings. One of them was certainly a trading place." Till detta för germanerna hemtama ord gick det naturligtvis att bilda nya ord med inhemska ändelser. Nordborna har rimligtvis haft behov av en beteckning på dessa sjöfarande köpmän. Det är kanske också tänkbart att *viking* en gång var en allmän beteckning bland germanerna men kom att leva kvar bara bland nordborna, som också utövade näringsfånget på ett mera speciellt sätt än andra folk. Att deras handel hade starka krigiska inslag som den traditionella bilden av dem säger, behöver knappast betvivlas.

Några ordbildningsproblem av annat slag erbjuder heller inte det maskulina ordet *vikingr*. Suffixet *-ingr* var ju bland germanerna mycket populärt för att till nominala grundord bilda bl.a. personbeteckningar med något karaktäristiskt kännetecken (Krahe–Meid 1967 s. 200 f.). Mindre ofta är grundordet ett verb men exempel finns framför allt i de nordgermanska språken. Grundordets ordklassstillhörighet blir aktuell vid ett i de nordiska fornspråken förekommande

feminint *viking*, som betecknade den verksamhet som vikingen ägnade sig åt. Sådana feminina abstraktbildningar på *-ing* är i regel bildade på ett verb och något sådant känner vi ju inte till vid *wīc*. Alla ordbildningsläror utgår dock från att det feminina suffixet *-ing/ung* ursprungligen kunde läggas till substantiv och adjektiv, se Kluge (1926 s. 82 f.), Krahe–Meid (1967 s. 210), Torp (1974 s. 30), Olson (1916 s. 439 f.). Både *-ingr-* och *-ing-*avledningar skulle äldst ha haft samma denominala bildningssätt och först sekundärt ha blivit även deverbativa. Askeberg avstår av detta skäl från att föra *vikingr* direkt till verbet *vikja* och antar att bildningen har förmedlats av ett verbal-substantiv. De otvetydigt denominala exemplen är vid femininerna visserligen inte många men de finns, t.ex. *djorfung* till *djarfr*, *håðung* till *håd*, *hørnung* till *harmr*, *lausung* till *lauss*, *brenning* till *þrennr*. Med denna förklaring till ordbildningen skulle det knappast bli några svårigheter att knyta både det maskulina och det feminina *viking* till lånordet *wīc*. Det mask. *viking* kunde då betyda ung. 'köpstadsfarare', det fem. ung. 'köpstadsfarande'. Eftersom det feminina *viking* representerar en tidigt utdöd ordbildning, bör det dock ha funnits före vikingatiden. Detta talar inte nödvändigtvis emot den föreslagna betydelsen, anger endast att köpstadsfarandet inte var något för vikingatiden helt nytt. Under den tiden bör båda orden med starka konnotationer vara förbundna med Hedebyhandeln, även om de hade en vidare innebörd.

Nu har Gösta Holm muntligen påpekat för mig att det trots allt saknas exempel på att det feminina *-ing-*suffixet har ett konkret grundord av samma typ som *wīc*. Om det feminina *viking* inte innehåller *wīc*, faller naturligtvis härledningen också i fråga om det maskulina *vikingr*. Holms påpekande är antagligen riktigt men det är ovisst vilken relevans det har. En sådan ganska påfallande restriktivitet i ordbildningen kunde i och för sig vara ett slumpens verk, beroende på att denominala *-ing-*avledningar i stor utsträckning har försvunnit. Påpekandet stöder dock en tanke hos Krahe–Meid (1967) att de feminina *-ing-*bildningarna kan ha som förutsättning ett mönster av något slag där ett maskulint ord har funnits vid sidan av en feminin abstraktbildning. En viss tendens till förlängning av redan existerande abstrakter kan också ha spelat in. Krahe–Meid översätter *viking* med 'Leben als vikingr' och lämnar väl därmed möjligheten öppen att den feminina bildningen har den maskulina som förutsättning. De problem som vidlåder de feminina *-ing-*avledningarna till trots ser jag alltså knappast tillräckligt vägande skäl för att utgå från att *viking*,

liksom då också *vikingr*, måste ha ett verb som bas. Vissa formella komplikationer — redovisade av Holm (1992) — vidlåder f.ö. också försöken att sammanföra orden med *vikja*. Anknytningen till *wic* torde alltså av formella skäl inte behöva överges.

Naturligtvis skulle man gärna vilja ha positiva belegg för att *viking(r)* under själva vikingatiden också hade en betydelse som på något sätt var knuten till handelsresor och kanske speciellt till Hedebyfärderna, en betydelse som är äldre än den välbelagda 'sjörövare'. Det material som då står oss till buds är skaldedikter — som dock nedtecknats långt senare — runinskrifter och fornengelsk diktning. Hellberg har samlat äldre belegg och analyserat dem utifrån sin utgångspunkt (att vikingarna kom från Viken). Beläggen i skaldediktningen är inte så få men tyvärr måste nog konstateras att detta material oftast inte är särskilt givande. Det är de mera spektakulära vikingafärderna som har levt kvar i eftervärldens minne och inte det mera oglamorösa umgänge som etablerades i Hedeby. Den fornvästnordiska poesin visar — i varje fall i den form som den har traderats till oss — föga intresse för ett vardagligare liv. Att vikingar får framträda i ett krigiskt sammanhang betyder alltså inte att de inte kunde ägna sig åt fredligare sysselsättningar. Stroferna är också så svårtolkade att de inte blir till så stor hjälp om man försöker komma fram till någon mera preciserad betydelse hos ordet *viking*; de argument som Hellberg för fram för att det skulle betyda 'Vikbo' gäller rätt ofta också för en antagen betydelse 'wikfarare'. — Jag har inte funnit det mödan värt att gå in på detta på många sätt problematiska material.

Ytterst viktiga är givetvis de nordiska belegg vi har på runstenarna. Här rör det sig om originaldokument som är samtida med vikingafärderna. I dem möter vi både det maskulina och det feminina ordet men beläggen är ganska få, vilket dock inte är särskilt förvånande. Utanför ett litet antal centrala ord ger ju inte runinskrifterna någon god uppfattning om vikingarnas ordförråd. Det engelska materialet är svåraterat men eftersom betydelsen 'pirat' tidigt blev den vanliga i fornengelskan bör belegg med en tänkbar annan betydelse rimligtvis ha en hög ålder, kanske till och med äldre än vikingatiden, och blir av det skälet betydelsefulla, även de.

På tre runstenar, en i Västergötland och två i Skåne, förekommer det feminina *viking*. I två av fallen rör det sig om minnesstenar över män som dött *i vikingu*. I den tredje är sammanhanget oklart genom att stenen är skadad. Det är självklart att den gängse översättningen 'i vikingafärd' lika gärna kan bytas ut mot 'under en köpstadsfärd',

'under en Hedebyfärd' men ingenting säger att betydelsen måste vara denna. Den ena skånska ristningen (V. Strö; DRI 334) innehåller en upplysning om var den avlidne dött och dit vikingafärden alltså gått: han hade dött **nur**, vilket antagits betyda 'i norr'. Det tycks utesluta tanken på en Hedebyfärd men en köpstadsfärd kan det ändå vara fråga om. Med hänsyn till väderstrecksbeteckningars ringa grad av precision kan man nog tänka sig att färden gått västerut eller i östlig riktning. (Jag avstår från att argumentera för den lockande möjligheten att **nur** skulle syfta på vattnet utanför Hedeby, det s.k. Haddebynor, eftersom det skulle kräva att texten supplerades åtminstone med en preposition.) Dessa belägg blir oss alltså inte till större hjälp för själva tolkningen. Deras största värde ligger kanske i att de tyder på att detta feminina *viking* var någorlunda vanligt på östnordiskt område. Som Loman klargjort (1961 s. 171 f.) var *-ing*-avledningarna ganska få ännu under äldre fornsvensk tid och koncentrerade sig till vissa begreppsfält av vilka ett var handeln.

Det maskulina *vikingr* finns med säkerhet på en uppländsk och en dansk sten. Det senare belägget är i detta sammanhang högintressant. Det härrör nämligen från en lolländsk sten (Tirsted; DRI 216, jfr sp. 271) som tycks ha nära sammanhang med den Sædingesten som i det föregående har citerats därför att den innehåller allusioner på Hedebyförhållanden och dessutom ger tidiga exempel på Hedebynordiska. Tirstedstenens avbrutna **triu** är sannolikt också en Hedebynordisk form, jfr ovan. Dess *allir wikingar* kan alltså tänkas aktualisera Sædingestenens tidigare nämnda *sundrswea*, *supr/dana*/, *normannum* 'särsvear', 'syddaner', 'norrmän' eller 'nordbor', se DRI (sp. 265 f., jfr 271, 606) och Moltke (1976 s. 251, jfr s. 318). Om dessa senare beteckningar på något sätt har anknytning till den brokiga miljön i Hedeby, kan ju också de vikingar som här nämns, tyvärr i ett brutet sammanhang, mycket väl ha kommit från Hedeby. *Vikingr* kan ju ha varit en i förhållande till folkslagsnamnen mera överordnad beteckning. Längre än så kommer man dock inte men man misstänker att både Tirsted- och Sædingestenen skulle kunna lämna en viktig pusselbit till vikingatidens historia om de hade kommit till oss i ett bättre skick.

Den uppländska Bro-stenen ger däremot en fullt läslig inskrift som innehåller sammanställningen **uikika uaurdr**, vilket kan uttydas 'vikingavakt'. Innebörden av en sådan sammanställning är inte självklar men den enklaste tolkningen är att den döde som omnämns på detta sätt har haft ansvar för något för vikingarna betydelsefullt.

Detta kunde då vara skeppslasten, jfr det troligen likbetydande **skibuarp** på en sörmländsk sten, se Peterson 1989. I denna inskrift blir det alltså naturligtast att se vikingarna som framför allt innehavare av dyrbara skeppslaster. Att som det också har föreslagits, se den döde som någon sorts (permanent?) vakt *mot* krigiska vikingar, är en mera spekulativ och knappast särskilt tilltalande tolkning. De olika beläggen på ordet *viking* från runinskrifterna ger oss alltså inte bevis för att vikingarna i grund och botten var handelsmän, gärna med Hedebyanknytning, men de stämmer ganska väl med ett sådant antagande. Det danska runbelägget gör det i varje fall ganska troligt att vikingar hade något med Hedeby att göra.

I det utomnordiska materialet tycks betydelsen 'sjörövare' ha etablerat sig tidigt men i några fall är en annan betydelse trolig eller åtminstone möjlig. Askeberg (1944 s. 150) nämner ett tänkbart exempel ur *Beowulf*, *merewicingas*, som dock vilar på en emending. Betydelsen 'havsvikingens' antas passa bättre i sammanhanget än ett annat förslag, 'merovingens'; huvudordet till den diskuterade genitiven har innebörden 'frikostighet'. Detta **merewicingas* kan jämföras med ett *sæwicingas* som uppträder i bibelparfrasen Exodus. Askeberg (s. 153 f.) anser att man här har att göra med den allmänna betydelsen 'pirat'. Det är högst osäkert. Om dessa vikingar sägs att de "buro sköldar över den salta havsbotten; en utvald skara, som gick utan fruktan". De uppträder vid färden genom Röda havet som följe till Ruben som uppfattas som sjökonung. Parafraseringen är här för djärv och genomgripande för att man skall kunna ge någon precisare tolkning. I ett fornengelskt epos från ca 1000 som Askeberg anför (s. 157) ligger betydelsen 'sjörövare' närmre men att de kräver ringar som tribut behöver ju inte betyda att röveriet var deras egentliga näringsfång.

På något fastare mark bör vi befinna oss i den fornengelska dikten *Widsith* där vi möter motsvarigheter till ordet *viking* på ett par ställen. Det ena är en uppräkningslista av en rad olika folkslagsnamn, *Vendsysselbor*, *varner*, *gepider*, *vender* och några "geffleger", se Askeberg (1944 s. 149). "Mid Wendum ic wæs ond mid Wærnum ond mid *wicingum*", lyder förra delen. Askeberg menar att vi av uppräkningslistan bara kan sluta oss till att vi befinner oss i "en typisk Östersjömiljö och närmast i en sydlig-västlig orientering". Det andra exemplet ger ett större textsammanhang (se Askeberg s. 147):

Hroþwulf ond Hroðgar heoldon lengest
 sibbe ætsomne suhtorfædran,
 sibþan hy forwræcon wicinga cynn
 ond Ingeldes ord forbigdan,
 forheowan æt Heorote Heaðobeardna þrym.

(Hroþwulf och Hroðgar höllo mycket länge fred med varandra, brorson och farbroder, sedan de fördrivit vikingarnas släkte och böjt Ingelds svärdsspets, brutit ned vid Heorot hadubardernas makt.)

Askeberg (s. 154 f.) tänker sig att det vid detta Widsith-belägg — och då också vid det tidigare — rör sig om ett till engelskan inlånat nordiskt ord med den välbelagda betydelsen 'sjörövare, sjökrigare'. (Dessa båda betydelser likställer Askeberg men egentligen är det väl bara den förstnämnda som har samma innebörd som *pirat*.) Hellberg (1980 s. 60) anser sig däremot här få ett stöd för att det är fråga om ett inkolentnamn och givet är att ett sådant skulle gå bättre in i sammanhanget än några helt olokaliserade sjökrigare. Båda beläggen är naturligtvis svårtolkade men det finns ändå anledning att dröja vid det senare. Det förefaller ju att föra oss rakt in i pudelns kärna eftersom det har sammanställningen *wicinga cyn* — som kunde översättas 'vikingars ätt' — och sedan preciserar eller varierar vikingabegreppet. Här tycks vi alltså möta en författare som verkligen haft en uppfattning om vad vikingarna var för något. Den precisering han ger gör oss tyvärr inte mycket klokare: *headobeardna*. Vad detta är för folk, har man ingen pålitlig åsikt om. Askeberg nämner olika förslag. En tanke, inspirerad av ordets senare del, är att det skulle röra sig om longobarder. Enligt Wessén rör det sig troligen om danskar, en inte ointressant hypotes, eftersom även det andra Widsith-belägget förde oss till en sydvästlig del av Östersjön. Namnet har en anmärkningsvärd betydelse, 'stridsskägg', som det ligger nära till hands att tolka som en folketymologi, spontant bildad i levande talspråk eller kanske ett resultat av någon skrivares svårigheter med ord som hörde hemma i en annan del av världen. Vad skulle då kunna ligga bakom detta *headobeardan*? Här är det tydligen legitimt att gissa. Med full respekt för konsonanterna och betydande hänsyn även till vokalerna kunde man komma fram till ett ursprungligt *heidabýardanir* (eller kanske snarare motsvarande frisiska form) 'hedebydaner', en visserligen inte belagd men ändå rimlig sammansättning. Att de också kunde kallas "syddaner" — jfr ovan — är knappast någon försvårande omständighet. En sådan betydelse skulle då också kunna antas för det andra

Widsithbelägget, *wicingum*, och faktiskt ge det ett rimligt innehåll. Den handskrift som Widsith ingår i är daterad till 1000-talet och själva dikten är alltså äldre, kanske mycket äldre än så. Interpolationer försvårar ytterligare tidfästningen. Det är i varje fall möjligt att här en gammal betydelse av ordet *viking* har bevarats. Vikingarna skulle då åtminstone bland anglosaxare ha uppfattats som (framför allt?) knutna till Hedeby.

Försöker vi finna en enhetlig tolkning av de olika tidiga beläggen på ordet *viking*, blir den nygamla tolkningen av det som primärt en för strid rustad köpstadsfarare ganska rimlig. Den får också ett visst stöd av att det i varje fall finns vissa indicier för att köpstaden i fråga framför allt var Hedeby. Etymologins vittnesbörd hakar alltså i språklig evidens av det slag som Hesselman först fäste uppmärksamheten på. Askeberg (1944 s. 183) avslutar sin utredning om ordet *viking* med ett konstaterande att det endast ger uttryck åt en sida i de händelser som bestämde vikingatidens förlopp, nämligen "de äventyrliga strövtågen och plundringsföretagen mot främmande kuster". Begreppet har där emot ingenting att göra med "det kulturella och politiska uppsving, som var resultatet av andra, positiva krafter i de nordiska länderna". Om man knyter *viking* till *wic* 'köpstad' kommer de positiva krafterna i vikingens verksamhet att stå i fokus. Det är framför allt vikingen som bygger upp det materiella väståndet. Troligt är också att han har spelat en stor roll för spridningen av kulturföreteelser. Det finns heller ingen anledning att med Askeberg och andra uppfatta vikingen som en bara västnordisk företeelse. Runbeläggen på *viking(r)* tillhör ju faktiskt alla Östnorden. Det finns inga tvingande skäl att uppfatta det uppländska ovan diskuterade *vikinga vordr* som västnordiskt. Inskriften berättar om att det gjorts en bro till den dödes minne, troligtvis den som givit namn åt socknen Bro. Den lokala anknytningen är med andra ord mycket stark.

5. Sammanfattningsvis kan man konstatera att Hesselmans uppsats om Birkasvenskan, om man arbetar vidare med dess olika uppslagsändar, avslöjar vikingavärldens samband med Hedeby på ett kanske mera klagörande sätt än något annat historiskt material. Det uppslag som Hesselman gav för vidare forskning kan alltså ge en viktig pusselbit i vikingatidens historia. Språket avslöjar nära kontakter mellan en nordisk, framför allt svensk, stormansklass och Hedeby. Det är dock viktigt att konstatera att all språkpåverkan inte är av detta nära slag. Ord — i varje fall sådana med kulturell eller politisk

anknytning — kan inlånas nästan lika lätt som man importerar föremål. Sitt uttal däremot hämtar man inte från andra med mindre än att man på något sätt är eller vill vara inbegripen i dessa andras språksamfund. Det blir alltså betydelsefullt för tolkningen av vikingatidens språkförändringar att påverkan från kontinenten gör sig gällande på så många punkter just i fråga om uttalet. Hedebymiljön underlättade säkert sådan påverkan genom att den innehöll olika språk som talades av människor som kunde mötas på ungefär lika villkor och ha ett ömsesidigt intresse av att närma sig varandra också språkligt. I andra miljöer kan läget ha varit så annorlunda att språket inte alls ger några indikationer om nära kontakter. Handelsfärderna österut tycks ju egentligen inte ha avsatt några spår i vårt språk. Av det skulle man inte vara berättigad att dra slutsatsen att handelskontakterna österut har varit mindre betydelsefulla. Det fanns där ingen gemensam språklig bas som kunde leda in i nya språkgemenskaper och då blir språket till föga hjälp vid en historisk rekonstruktion.

Litteratur

- Aasen Ivar, 1918. *Norsk ordbog med dansk forklaring*. 4. uforandrede udg. Kristiania.
- ANF = *Arkiv för nordisk filologi* 1–. 1883 ff.
- Askeberg Fritz, 1944. *Norden och kontinenten i gammal tid. Studier i forn-germansk kulturhistoria*. Uppsala.
- Bandle Oskar, 1973. *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Basel–Stuttgart. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.)
- Beckman Nat., 1934. *Västeuropeisk syntax. Några nybildningar i nordiska och andra västeuropeiska språk*. Göteborgs högskolas årsskrift XL 1934:4. Göteborg.
- Boyer Régis, 1992. *Les vikings. Histoire et civilisation*. Paris.
- Brøndum-Nielsen Johannes, 1950, 1968. *Gammeldansk grammatik i sprog-historisk fremstilling*. 1. 2. udg., 2, 3. Oplag. København.
- DRI = *Danmarks runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirking af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1942. København.
- Eklund Gerd, 1991. *Vrist — brist — rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande wr i nordiska, särskilt svenska dialekter*. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:17.)
- Foote Peter – Wilson David M., 1973. *The viking achievement*. London.

- Fritzner Johan, 1886–96. *Ordbog over det gamle norske sprog*. 1–3. Nytt uforandret opptrykk 1954. Oslo.
- Gallée J. H., 1910. *Altsächsisches Grammatik*. 2. Aufl. Halle–Leiden.
- Gjerdman Olof, 1918. *Studier över de sörmländska stadsmälens kvalitativa ljudlära*. I. Uppsala.
- Gotländsk ordbok = *Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar*. Red. av G. Danell, A. Schagerström och H. Gustavson. Uppsala och København 1918–45. (Skr. utg. gm Landsmålsarkivet i Uppsala. Ser. A: 2.)
- Gustavson Herbert, 1940–48. *Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt*. 1–2. (Svenska landsmålen B. 42, B. 50.)
- Haugen Einar, 1976. *The Scandinavian languages. An introduction to their history*. London.
- Hellberg Staffan, 1980. Vikingatidens vikingar. I: ANF 95.
- Hellquist Elof, 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. 3 uppl. Lund.
- Hesselman Bengt, 1936. Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling. I: *Ordgeografi och språkhistoria*. Stockholm–Köpenhamn. (Nordiska texter och undersökningar 9.)
- Hiärne Urban, *Orthographia Suecana*. U.å. u.o.
- Hoff Ingeborg, 1946. *Skjetvemålet. Utsyn över lydvoiksteren i målet i Skiptvet i Østfold i jämföring med andre østfoldske mål*. Oslo. (Skr. utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-Filos. klasse 1946:1.)
- Holm Gösta, 1980. Monoftongeringens kronologi och de finlandssvenska folkmålen. I: *Festskrift till Carl-Erik Thors*. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 62.)
- 1992. Tre bidrag till norrön etymologi. I: *Eyvindarbók. Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen*. Oslo.
- Hyenstrand Åke, 1979. Iron and iron economy in Sweden. I: Calissendorff Karin m.fl., *Iron and man in prehistoric Sweden*. Stockholm.
- Kluge Friedrich, 1926. *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*. 3. Aufl. bearb. von Ludvig Sütterlin und Ernst Ochs. Halle (Saale). (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. Ergänzungsreihe 1.)
- Kock Axel, 1906, 1920. *Svensk ljudhistoria* 1, 3. Lund.
- 1911–16. *Umlaut und Brechung im Altschwedischen*. Eine Übersicht. Lund–Leipzig.
- Krahe–Meid = *Germanische Sprachwissenschaft* von Dr. Hans Krahe. III. *Wortbildungslehre* von Dr. Wolfgang Meid. 1967. Berlin.
- Lagman Svante, 1990. *De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter*. Uppsala. (Runrön 4. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- Levander Lars, 1925–28. *Dalmålet. Beskrivning och historia*. 1–2. Uppsala. (Skr. utg. gm Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. D: 1.)

- Lexicon poeticum = *Lexicon poeticum antiquæ linguæ septentrionalis*. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. 2. udgave ved Finnur Jónsson 1931.
- Liestøl Aslak, 1969. Rec. av Ingrid Sannes Johnsen 1968, Stuttruner i vikingtidens innskrifter. I: *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap* 23.
- Lindqvist Natan, 1947. Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning. 1–2. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund. 2.)
- Loman Bengt, 1961. *Fornsvenska verbalsubstantiv på -an, -ning och -else*. Stockholm.
- 1965. Rökrunorna som grafematiskt system. I: ANF 80.
- Lund Niels, 1982. Svenskevædet i Hedeby. I: *Aarbøger for nord. oldkyndighed og historie* 1980.
- Moberg Lennart, 1944. Om de nordiska nasalassimilationerna *mp > pp*, *nt > tt*, *nk > kk* med särskild hänsyn till svenskan. Uppsala.
- 1954. Den östnordiska diftongförenklingen. I: *Nysvenska studier* 33.
- 1980. Nysvenskt "linljung". I: *Ord och struktur. Festskrift till Gun Widmark*. Även i *Nysvenska studier* 59–60.
- 1984. Ett fall av flexionsväxling i fornsvenskan. I: *Florilegium Nordicum. Festskrift till Sigurd Fries*. Umeå.
- Moltke Erik, 1976. *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København.
- Nielsen Hans F., 1981. *Old English and the continental Germanic languages. A survey of morphological and phonological interrelations*. Innsbruck. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.)
- NIyR = *Norges innskrifter med de yngre runer*. Utg. for Kjeldeskriftfondet 1–1941 f. (Norges innskrifter inntil reformasjonen 2.)
- Noreen Adolf, 1923. *Altisländische und altnorwegische grammatik (laut- und flexionslehre) unter berücksichtigung des urnordischen*. 4. vollst. umgearb. aufl. Halle (Saale). (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte A: 4. Altnordische grammatik 1.)
- Odenstedt Bengt, 1992. Om uppkomsten av den yngre futharken. I: *Blandade runstudier* 1. Uppsala. (Runrön 6. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- OGB = *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*. Göteborg 1923–.
- Olson Emil, 1916. *De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran*. Lund.
- OSD = Arkivet för Ordbok över Sveriges dialekter.
- Palm Rune, 1988. Mönsterbunden variation i vikingatidens runinskrifter. I: *Studier i svensk språkhistoria*. Lund. (Lund university press.)
- Peterson Lena, 1989. *Svenskt runordsregister*. Uppsala. (Runrön 2. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- 1992. Hogastenen på Orust. Uppsala. I: *Blandade runstudier* 1. (Runrön 6. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk.)
- Rietz Johan Ernst, 1867. *Ordbok öfver svenska allmoge-språket. Svenskt dialektlexikon*. 1–2. Lund. 3. *Register och rättelser* av Erik Abrahamsson. Lund–Uppsala–København. 1955.

- Ross Hans, 1895–1913. *Norsk ordbog. Tillæg til "Norsk ordbog" av Ivar Aasen.* Med 6 tillæg. Christiania.
- 1905–09. *Norske bygdemaal.* 1–17. Christiania. (Vid.-selsk. skr. 2. Hist.-filos. kl. 1905:2, 1906:3, 1907:5, 1908:4, 1909:3.)
- Sawyer P. H., 1978. Wics, kings and vikings. I: *The vikings. Symposia universitatis Upsaliensis annum quingentesimum celebrantis.* 8. Uppsala. (Acta universitatis Upsaliensis.)
- 1982. *Kings and vikings.* London.
- 1988. *Da Danmark blev Danmark.* København. (Danmarks historie 3. Red. Olaf Olsen.)
- Seip Didrik Arup, 1947. Rec. av Hesselman Bengt, Omljud och brytning i de nordiska språken. I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 70.
- 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370.* 2. utg. Oslo.
- Siebs Theodor, 1901. *Geschichte der friesischen Sprache.* Strassburg & Darmstadt. (Grundriss der germanischen Philologie 1, herausgegeben von Hermann Paul.)
- Sievers–Brunner, 1951 = Sievers Eduard, *Altenglische Grammatik.* Nach der angelsächsischen grammatik von Eduard Sievers neubearb. von Karl Brunner. 2. rev. Aufl. Halle. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte A:3.)
- SMP = Sveriges medeltida personnamn. Ordbok utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens personnamnskommitté. 1967–. Stockholm.
- SOÄ = *Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län.* 1–20. 1906–48. Stockholm.
- Strid Jan Paul, 1989. *Ludvig, Audun och Opbiorn.* Om ett personnamns-element och den runsvenska utvecklingen av diftongen *au*. I: *Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning.* 7.
- SRI = *Sveriges runinskrifter.* Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1900–. Stockholm.
- Svensson John, 1944. *Diftongering med palatalt förslag i de nordiska språken. Riktlinjer för en undersökning av brytningen och därmed besläktade diftongeringsföreteelser.* Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 2.)
- Torp Alf, 1974. *Gamalnorsk ordavledning.* Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund. (Scripta minora regiae societatis humaniorum litterarum Lundensis.)
- Vendell Herman, 1904. *Ordbok över de östsvenska dialekterna.* Helsingfors.
- Wessén Elias, 1968. *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och böjningslära.* 8 uppl. Stockholm.
- Wessman V. E. V., 1925–32. *Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells ordbok över de östsvenska dialekterna.* 1–2. Helsingfors. (Skr. utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 178, 215).
- Vries Jan de, 1961. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch.* Leiden.